WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK DER ZUID-OOSTELIJKE DIALEKTEN

DOOR JOS. SCHRIJNEN, JAC. VAN GINNEKEN EN J. J. VERBEETEN

I

De Isoglossen van Ramisch in Nederland

DOOR

DR. JOS. SCHRIJNEN

HOOGLEERAAR AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

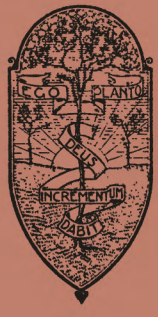

UITGEGEVEN BIJ DE N.V. UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ VOORH. PAUL BRAND TE BUSSUM IN HET JAAR MCMXX

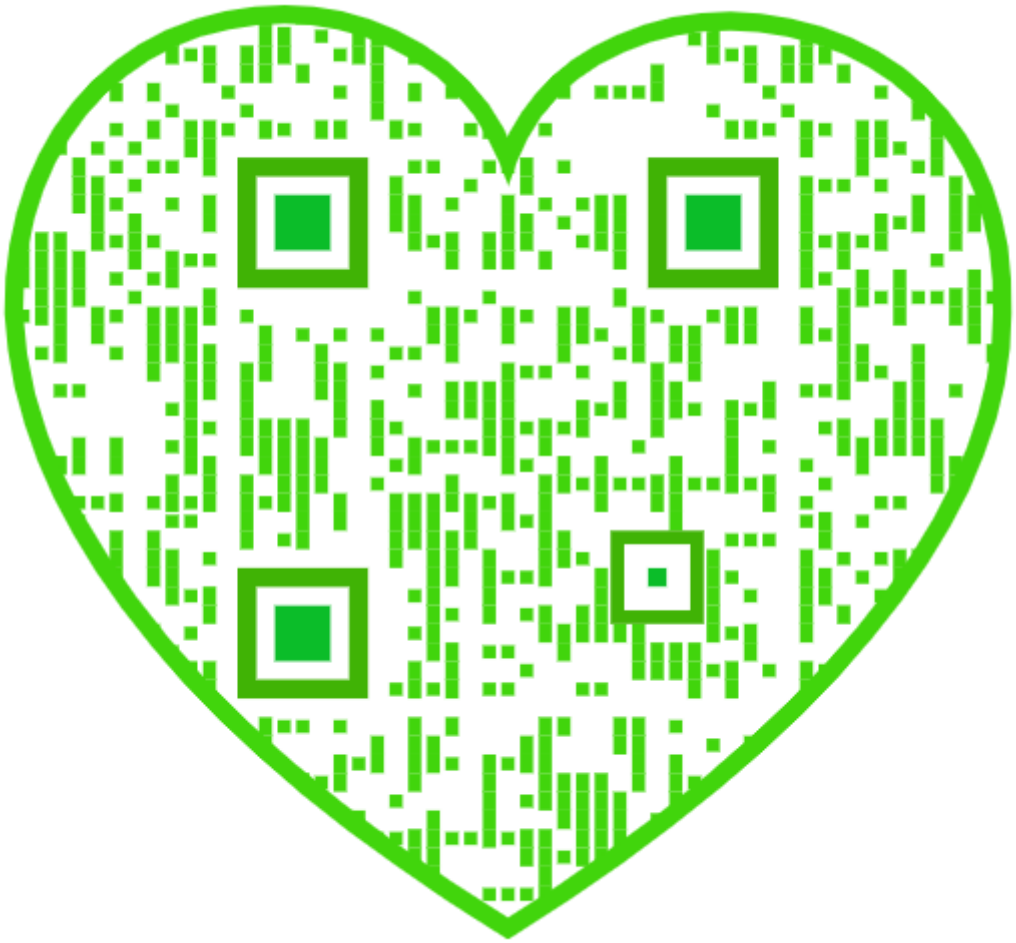

DE ISOGLOSSEN VAN RAMISCH IN NEDERLAND

WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK DER ZUID-OOSTELIJKE DIALEKTEN

DOOR JOS. SCHRIJNEN, JAC. VAN GINNEKEN EN J. J. VERBEETEN

I

De Isoglossen van Ramisch in Nederland

DOOR

DR. JOS. SCHRIJNEN

HOOGLEERAAR AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

UITGEGEVEN BIJ DE N.V. UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ VOORH. PAUL BRAND TE BUSSUM IN HET JAAR MCMXX

Ter inleiding.

Een zestal jaren geleden werden ten behoeve van het wetenschappelijk onderzoek der zuidoostelijke dialekten aan een groot aantal personen, meestal onderwijzers, vragenlijsten verzonden, met een circulaire van den volgenden inhoud:

De kennis der zuidoostelijke dialekten is van groote waarde. Zij is het om het karakteristieke van den volksaard; om de wisselwerking tusschen het taaleigen en de Nederlandsche algemeene taal of kultuurtaal, die niet slechts op het taaleigen inwerkt, maar ook herhaaldelijk idiotismen overneemt; om het licht, dat zij werpen op de geschiedenis der Germaansche talen in het algemeen en van het Oostnederfrankisch in het bijzonder; op taalverschijnselen van den meest algemeenen en vèrstrekkenden aard. Want de algemeene taalkunde kan nergens beter ter school gaan bij het formuleeren van wetten of het verklaren van verschijnselen dan bij het levende taaleigen. Zij bewijst onschatbare diensten aan algemeene klankleer, vorm- en woordvoegingsleer, beteekenisleer, kultuurhistorie en volkskunde. Een nauwlettend onderzoek van het taaleigen der zuidoostelijke streken kan een maatstaf worden bij het onderzoek van andere Nederlandsche dialekten, en is daarom beslist van nationaal belang.

Veel is reeds gedaan voor de kennis van onze Nederlandsche en in het bijzonder van de Limburgsche dialekten. Maar de onderzoekingen moeten ten deele aangevuld, ten deele verbeterd, ten deele gekontroleerd worden. Zij moeten definitief worden met aanwending der beste experimenteele en grafische hulpmiddelen en met toepassing van de methode, die op nauwkeurig bewerkte *isoglossenkaarten* de grenzen van elken klankovergang, elke konstruktie en alle merkwaardige idiotismen aangeeft. Een overtuigend bewijs van 't doeltreffende dezer werkwijze geeft de isoglossenkaart van 't N. W. Veluwsch dialekt in het *Handboek der Nederlandsche Taal*, van Dr. J. van Ginneken.

De grondlegger van de taalgeografische methode is J. Gilliéron, maître de conférences aan de Ecole des Hautes Etudes te Parijs. Met onvermoeiden ijver heeft deze taalvorscher onder medewerking van E. Edmont het taaleigen van 639 Fransche gemeenten onderzocht. Gaston Paris had den impuls gegeven door zijn wensch: „Il faudrait que chaque commune d'un côté, chaque forme, chaque

mot de l'autre, eût sa monografie, purement descriptive, faite de première main, et traitée avec toute la rigueur d'observation qu'exigent les sciences naturelles". De *Atlas Linguistique de la France* (1902—1910) bestaat uit 1800 blinde kaarten, waar elk der onderzochte dialekten zijn rangnummer heeft. Iedere kaart is gewijd aan een enkel woord; de vorm, dien het bedoelde woord in het taaleigen aanneemt, is bij het rangnummer geplaatst. Elk woord vertegenwoordigt een groep van klankverschijnselen, of kan beschouwd worden als type op semasiologisch gebied. Soms vindt men ook kleine zinnetjes (b.v. *ou vas-tu? moi je ne les aide pas.*)

Wij leeren hier, hoe elk woord zijn eigen geschiedenis heeft. Wij zien, welk een gewichtige invloed bij de verspreiding van taalwijziging of verandering van beteekenis wordt uitgeoefend door kultuurcentra als Parijs en Bordeaux, door natuurlijke taalgrenzen als de Rhône, door historische vluchteilanden als het hertogdom Bourgondië. Afgezien van het waardevolle der noteering-zelf biedt de taalgeografische methode het voordeel, op overzichtelijke wijze aan te toonen het verband der taalkundige feiten onderling en hun verhouding tot territoriale gesteldheid of geschiedkundige ontwikkeling: zij vergunt ons door te dringen tot het maatschappelijk substraat der verschijnselen en bewijst aldus onwaardeerbare diensten aan de sociale taalkunde.

De verschijnselen die wij wenschen na te gaan en kartografisch toe te lichten, liggen deels op het gebied der klankleer: de nauwkeurige fonetische bepaling en de historische ontwikkeling van klanken, palataliseering, nasaleering, vokaalrekking of -vermindering, sandhi-verschijnselen enz. Inzonderheid zullen wij onze aandacht vestigen op het syllabische, zoo mogelijk ook op het woord- en zinsaccent; — deels liggen zij op het gebied der vormleer: geslachten, meervoudsvormen, praeterita; — deels zijn zij van sociologischen, historischen, syntaktischen en lexikologischen aard: familiale taalkringen, konstrukties, woorden, plaats- en eigennamen, volksuitdrukkingen en spreekwoorden. Ook wordt gevraagd naar de eigenaardigheden van een boerenhuis.

Men ziet het: ons program is zeer omvangrijk. Maar wij rekenen vast op den steun van allen, die iets voelen voor hun bont gedifferentiëerde volkstaal. Wij dienen de handen ineen te slaan en ons te spiegelen aan den ijver, waarmee onze oostelijke naburen juist nu de uitvoerige vraaglijsten invullen, die bouwstoffen moeten aanbrengen voor het groote *Rheinische Wörterbuch*, ook voor

ons doel zoo uitermate nuttig; want wij mogen de aangrenzende Duitsche en Belgische dialekten geenszins uit het oog verliezen. Slagen wij naar wensch, dan zal al aanstonds een direkte vrucht van onzen gemeenschappelijken arbeid zijn: een nauwkeuriger karakteristiek, verdeeling en begrenzing onzer dialekten, een juister bepaling hunner onderlinge verwantschap en van hun betrekking tot de verwante Nederlandsche, Belgische en Duitsche idiomen. Naderhand kan de gegaarde woordenschat worden uitgebreid en uitgewerkt tot een Limburgsch Idioticon.

* * *

Wij nemen de vrijheid U bijgaande vragenlijst ter bewerking aan te bieden met het vaste vertrouwen, dat Uw steun zich niet alleen zal uiten in bereidwilligheid, maar vooral ook in zorgzame *nauwkeurigheid;* alleen *juiste* en *juist genoteerde* gegevens toch kunnen onzen arbeid tot het gewenschte resultaat voeren.[1])

De lijst heeft ten doel een zoo groot mogelijke hoeveelheid ruw materiaal te verzamelen. Ze bevat allerhande typen van taalverschijnselen; waarschijnlijk zal ze gevolgd worden door suppletoire lijsten en, in bepaalde gevallen, door een persoonlijk onderzoek of fonografische opnamen, die vooral noodig zullen zijn voor de belangrijke accentologische onderzoekingen.

Beleefd verzoeken wij U:

1. *aan de hand van de klanktabel achter elk woord in de lijst het woord of de woorden op te geven, die in Uwe woonplaats in gelijke beteekenis worden gebruikt. Heeft het overeenkomstige dialektwoord een beteekenis, die van de algemeene Nederlandsche afwijkt, dan zal U dit wel op den rand willen vermelden. Die rand biedt ook ruimte voor spreekwoorden en typische zegswijzen, waarin een woord eventueel ten Uwent wordt gebruikt;*

2. *de gehuchten te vermelden waarvoor de opgaven gelden, indien woorden of vormen in de buurtschappen verschillen;*

3. *door een aanduiding als* oud, jong, arm, deftig *op te geven, of bepaalde woorden uitsluitend of bij voorkeur gebruikt worden door ondersch. oudere, jongere, geringere menschen, in deftiger kringen of als beleefdheidsvormen:* in de verschillende streken hoort

[1]) Voor eventueele inlichtingen wende men zich tot J. J. Verbeeten te Echt.

men b.v. van oudere menschen nog alleen: *ik en kan 't nie, ich en doon 't neet, mŏj* (tante), *gŏl* (meter), *wiejem* (pastorie) *vuntwater* (wijwater) en zeggen alleen geringer lui: *vajjer, mojjer* (vader, moeder), *tesjeplak, tesneuzek* (zakdoek).

4. *met* M. V. O. *het geslacht aan te geven als dit verschilt van dat der Nederlandsche taal.*

Bestaan er in Uw woonplaats merkwaardige woorden, die niet in de lijst voorkomen, dan houden wij ons voor de vermelding daarvan zeer aanbevolen. —

Men veroorlove ons te eindigen met de woorden van *Gaston Paris*, die *Gilliéron* tot motto nam:

„Cette moisson est à peine commencée sur notre sol et déjà pour plus d'un coin on a laissé passer la saison favorable; les épis sont arrachés, ou au moins bien éclaircis. Que tous les travailleurs de bonne volonté se mettent à l'oeuvre; que chacun se fasse un devoir et un honneur d'apporter au grenier commun, bien drue et bien bottelée, la gerbe qu'a produit son petit champ".

Prof. Dr. JOS. SCHRIJNEN.
Dr. JAC. VAN GINNEKEN S. J.
J. J. VERBEETEN.

* * *

De vragenlijsten waren van den volgenden inhoud[1]):

Plaats: .....

Naam van den Bewerker: .....

aalt (beer)	aamborstig	aardbei
aal	aan	aarde (grond)
aalbes	aangaan	een aarden pot
aalmoes	aanstoken	aardmannetje
aam (maat)	aard (karakter)	aarzelen
aambeeld	aardappel	aas

[1]) In de lijsten was achter elk woord meer ruimte gelaten.

abrikoos
acht (8)
achterbaks
achterdocht
achterste
adem
ademen
ader
aderen (m.v.)
af
afdak
afgedieft(een — leuk geval)
afkomst
afranselen
alkoof
als
klaar als de dag
als hij komt
anders
angst
anker
apart
armoedig
Aschwoensdag
babbelaar
bak
bakken (m.v.)
baken
bakken
ik bak
jij bakt
hij bakt
bakt hij?
ik bakte
baktrog
balans
balkenbrij
baloorig
band
banden
bandiet
barrevoets
barst
bedijen
bedevaart
bedriegen
ik bedrieg
jij bedriegt
hij bedriegt
wij bedriegen
hij bedroog
hij heeft bedrogen
bedroefd
beemd
beemden
been
beenen
beer (varken)
beer (roofdier)
begeerig
begeerlijk
begrafenis
bejaard
beloken Paschen
bemoeien
benevens
bevel
beredderen
bes
bessen
besef (hij heeft er geen — van)
bestemmen
beteuterd
betijen
beuk
beul
beun (vischkast)
beursch (de peer is —)
bezadigd
bezem
bezems
bezoek
bibberen
bidden
ik bid
ik bad
ik heb gebeden
biechten
hij biechtte dikwijls
bieden
ik bied
jij biedt
hij biedt
ik bood
bier
biest
big
bij (bij huis)
bij
bijenkorf
bijenstal
bijker
cel
dar
koningin
werkbij
zwerm
zwermen
kogel
raat
bijl
bijna
bijten
bijwoord
bijzonder
binden
ik bind
jij bindt

hij bindt
ik bond
wij bonden
ik heb gebonden
binnen
blaag (kind)
blaasbalg
blad
bladeren
blaffen
hij blafte
bleek
blij
blik
ik had 't met één blik gezien
de meid heeft 't met een blik opgeveegd
een trommel van blik
een blikken trommel
bliksem
het bliksemt
blink
op den blink zetten
bloed
bloedzuiger
bloode
bloem
blond
't haar is blond
het blonde haar
blut (ik ben —)
blutsen
bobbelen ('t water bobbelt)
bochel
bode
boden (m.v.)
bodem
boek
boeken (m.v.)
boekweit
boekweiten koek
boel
boer
boerderij
boezeroen
bont
boom
boomen (m.v.)
boomgaard
boon
boonen
boonen afhalen
borg
borst
borstel
bosch
in, naar het bosch
boschbes
boter
bouwen
bovenlicht
bovenst
bovenverdieping
braaf
braakland
braak liggen
braamstruik
braambes
braden
branden
de kachel brandt
brander (v. e. lamp)
brandhout
brandnetel
breed
breedte
breien
breuk
brevier
brief
brieven
brieschen
brij
broeden
broeder
broederschap
broedsch
broeibak
broek (kleedingstuk)
broek (weiland)
brommen
bron
bros
brouwen
brouwer
brug
bruid
bruidegom
bruiloft
bui
buiten
bult
bundel
bunder
bunzing
buskruit
buts
buurman
buurt (in de—)
buurten (wij gaan —)
Cavelier
chagrijn
cichorei
cirkel
commandeeren

commode
compagnie
concert
confusie
confuus
congregatie
cranerie
croque-mort
curieus
daas (paardenvlieg)
dag
dagen (m.v.)
dak
dakdrup
dank
danig
das (dier)
dassen
das (doek)
dassen
dat kind
die kinderen
deeg
deel (gedeelte)
deel (dorschvloer)
deern
deesemen
degene
deksel
dempig
dennenappel
dennennaald
derde
dertig
deugen
hij deugt niet
hij deugde niet
hij heeft nooit gedeugd
deugniet
deuk
deur
deze
deze boer
deze boerin
dezelfde
die man
die menschen
die boer
die boerin
diender
dief
dienst
dienstbode
diepte
dier
dij
dijen
dikwijls
ik kon Dinsdag
dobbelsteen
dobber
doek
doelen
doen
ik doe
jij doet
hij doet
ik deed
jij deed
wij deden
deed hij het maar!
deden zij het maar!
dolle kervel
dompelen
donder
donderbui
donderen
ik kom Donderdag
dood
dooien
doof
doop
doopen
t kind is gedoopt
doopvont
dooreen
doorgang
doorn
doorns
doornstruik
dooven
doovenetel
dorp
dorschen
hij dorscht
hij dorschte
hij heeft gedorscht
dorst
dot
draad
een draad garen
met twee draden genaaid
drasse grond
dreef
dreven
drenzen
driegen (naaien)
driftig
drijftol
droes
droesem
dronken
droom
druipen
hij druipt van den regen
hij droop van den regen

druiventros
duif
  mannetjesduif
  wijfjesduif
Duitsch
duizelig
duizend
dut
durven
  ik durf het
  áls je durft!
  hij durft het
  durft hij niet?
  wij durven het
  ik durfde niet
  durfde je niet?
  hij durfde het niet
  ze durfden niet
  ze hebben niet gedurfd
  durf eens!
duwen
dwars
dwarsdrijven
dwarsdrijver
Eclips van de maan
eed
eekhorentje
eelt
eend
  mannetjeseend
  wijfjeseend
eenvoudig
eer
  hij was er eer dan ik
  hij was er, eer ik er was
eerst
  de eerste
eest (oven)
eeuw
egel
eglentier
ekster
enkel
  zijn enkel stuk stooten
enten
etter
etteren
expres
falie
faliekant
femelen
fint (list, barstje)
fleer (klap)
flensje
flikflooien
flimp
fluim
fluweel
fornuis
franje
fruit
fuik
fuut (vogel)
gaaf
gaan
  ik ga
  jij gaat
  hij gaat
  wij gaan
  ik ging
  ik ben gegaan
  ga weg!
  gaat weg!
gaffel
galgenaas
gang
gans
ganzen
  mannetjesgans
  wijfjesgans
gard
garf
garven
garstig spek
gas
gast
gasten
gat
gaten
gauw
gauwdief
gebarsten
gebint
gebrekkig
gebruik
gedachte
gedoente
gedwee
geelzucht
geepsch (kwipsch)
geer
geeren
geeuwhonger
gegadigde
geheibei
gehucht
gejoel
gelag
gelden
  dat geldt niet
  dat gold niet
  dat heeft niet gegolden
gelijk
  je hebt gelijk
geloof

gelooven
gemak
gemakkelijk
gemartel
gemeen
gemeente
gemelijk
gemok
genant
gene
aan genen kant
geniepig
geraamte
gerfkamer
gerst
geschiedenis
getatewaal (gebrekkig spreken)
getuigen
gevangenis
geven
ik geef
jij geeft
hij geeft
wij geven
ik gaf
gevoel
gevoelig
gewas
gewelf
gewricht
gierig
gieten
gieter
giroffel (nagelbloem)
gist
glad
glans
glijden
glimworm
glint
gluiper
gniep (op de — staan)
goed
een goeie man
goedkoop
goedzak
goot
goud
een gouden ketting
graaf
graag
graan
graat
graf
grappig
gras
greppel
griend
grijnzen
grissen
grind
groeve
groeien
groen
groentevrouw
grof
grond
grondig
grootmoeder
grootsch
grootte
grot
gruwelijk
guit
gul
gulden
gunnen
gutsen
haagappel
haagdoorn
hagel
hagelen
hagelsteen
hagewinde
haak
haken (m.v.)
haken (w.w.)
haken en oogen
haal (ketting)
haam
haander (fruitmandje)
haar (voermanswoord)
hot en haar
haar
haar man en haar kinderen
haar zuster
dat is de hare
haard
haarhamer
haas
hazen
haast
haastig
hagen (steenen, turf —)
hak (v. d. voet)
haksel
halen
half
een halve appel
een half ei
half om half
halm
hals
halzen
ham
hand
handen

handschoen
handschoenen
handvatsel
haneschree
hang (spekhang)
hangen
  ik hang
  jij hangt
  hij hing
hard
haren (de zeis —)
harentwege
haring
hark
harken
harmonica
hars (boomsap)
hart
haten
  dat haatte hij
  dat heeft hij gehaat
hazelnoot
hazelstruik
hebben
  ik heb
  jij hebt
  hij heeft
  wij hebben
  ik had
  wij hadden
heden
heede (hennepafval)
heem
  waar ga je heen?
heep (bijl)
heesch
heet
heeten
  ik heet
  jij heet
  hij heet
  hij heette
  hij heeft geheeten
heffen (hij hief op)
heft
heilig
heinde en ver
hek
hekel
held
  jullie zijn me helden!
helft
helpen
  ik help
  jij helpt
  hij helpt
  ik hielp
hemd
hemden
hemel
hengsel
hengel
hennep
herder
herkauwen
hersenen
hes (kiel)
hetzelfde (dat is mij —)
  tegen heug en meug
heulen (met iemand)
heup
hiel
hier
  kom hier eens kijken
hij
hij is
is hij?
  hij heeft
  heeft hij?
  met hem
hijgen (naar adem)
hinderen
hinken
  hinkte
hitte
hoe
  ik weet, hoe jij heet
  ik weet, hoe hij heet
hoed
hoeden (m.v.)
hoeden (w.w.)
hoef
hoeven (m.v.)
hoefstal
hoek
hoeken (m.v.)
hoen
hoentje
hoepel
hoepelen
hoest
  hij hoestte
hof
hoven
hofje
hokkeling
hommel
hompelen
hompelvoet
hond
honden
hondje
honderd
  met honderden
honderdste

hondsdagen
honig
hoofd
hoofden
hoofddoek
hoofdkussen
hoog
de toren is —
een — toren
hoogte
hoogtijd
hooi
hooien
hooiwagen (insekt)
hoop
hoopen
hoorn
horens
horentje
een hoornen heft
hoos
hoozen (w.w.)
horloge
hort
horzel
hotsen
houden
ik houd
jij houdt
hij houdt
wij houden
ik hield
wij hielden
ik heb gehouden
hout
houten
een houten hamer
houtskool
houwen
ik houw
jij houwt
ik hieuw
wij hieuwen
hui (waterachtige stof van melk)
huif
huifkar
huis
huizen (m.v.)
huizen (w.w.)
huishouden
huishouding
huisvlieg
huiveren
hukken
hul (kap)
hun
hun vader
hun moeder
hun kind
huren
hurken
huurhuis
huurpenning
huwelijk
iedereen
iemand
iets
ik
mij
ijzelen
illuminatie
illustratie
impertinent
zich inbeelden
ingetogen
ingewanden
inkuilen
inwendig
ingezouten
jagen
hij joeg
jak
jaloersch
jas
jassen (m.v.)
jengelen
jicht
jij
jou
jong
een jonge haas
't kind is nog jong
jong (v. e. dier)
jongen (knaap)
jood
joden
Judas
juffer
jullie
jullie doen
doen jullie?
juk
kaam (op bier)
kaarddistel
kaas
kabouter
kachel
kaf
kalf
kalveren
kalk lesschen
kalkoen
kalm
kalven
kam
kammen (m.v.)
kammen (w.w.)
kannetje
kant

kanten (m.v.)
kar
karren (m.v.)
karakter
karn
karnen (ww.)
karper
kast
kasten
kastanje
kat
katholiek
katoen
kauwen
keeren
keffen
kei
kennen
ik kende hem niet
wij kenden hem niet
ik heb hem niet gekend
kerel
kerk
kerkkauw
kern
kers
ketel
kever
kibbelen
kiel
kiem
kiemen
kieskeurig
kiezel
kiezen
kieuw
kieuwen (m.v.)
kikvorsch
kil
killen (mijn voeten—)
kind
kinderen
kinkhoest
kiskassen (over t water)
kittelen
klaar
kladden
klam
klappei
klaproos
klauteren
klauw
klaver
klaveren boer
kleermaker
kleingeld
kleinkind
klepel
kleumen
klier
klis (plant)
kluit
kluwen
knarsen
kneden
knellen
knie
kniezen
knikker
benamingen in het knikkerspel
knipoogen
knoop
knoopen (m.v.)
knoopen (w.w.)
knorrepot
knuppel
koe
koeien
koek
koeken
koets
koffer
koffie
koffiedik
kom
komen
ik kom
jij komt
ik kwam
ik ben gekomen
kwam hij maar!
konijn
koning
koor
koorts
een kop koffie
koppig
koren
kornoelje
korrel
korst
korsten
kortswijl
kortwieken
kostganger
kotsen
koud
een koude wind
kous
kouter
kouwelijk
kraai
kraakbeen
kraanvogel
krabben
krachtig

kramer
krang ('t binnenst buiten)
krant
krassen
kreeft
kregel
krekel
krentenbrood
kreunen
krib
krijgen
ik kreeg
wij kregen
krijten
kring
krom
krommen
kruidnagel
kruien
kruik
kruim
kruin
kruis
kruisbessen
kruisen
kruiwagen
krullen
kuchen
hij kuchte
kuil
kuilen
kuip
kuiper
kuis (knots)
kuit (v. e. visch)
kuit (v. h. been)
kuiten
kundig
kunnen
ik kan
jij kunt
hij kan
wij kunnen
ik kon
wij konden
ik heb gekund
kuren
kussen
kussensloop
kussen (ww.)
kwaad
een kwade hond
kwaadspreker
kwalijk
kwartel
kwee
kweeken
kwellen
kwijt
„alles kwijt" bij 't knikkeren
kwikstaart
kwispelstaarten
laag
laag (znw.)
laagte
ladder
lam (znw.)
lammeren
lam (kreupel)
een lamme jongen
een lam meisje
lamp
lampen
lampepit
land
landen (m.v.)
lang
de weg is lang
een lange weg
langzamerhand
lantaarn
lastig
laten
ik laat
jij laat
hij laat
ik liet
laster
lawaai
lawaai maken
leeglooper
leed
leelijk
leem
leemen (met leem bestrijken)
leep
leepoogig
leest (v. d. schoenmaker)
leeuw
leeuwerik
leewater
leggen
ik leg
jij legt
hij legt
ik lei
wij legden
ik heb gelegd
legde hij 't maar weg
lendenen
lente
lesschen
leidsel
leuningstoel
leven

levenslicht
een kind het levens-
licht schenken
lezen
ik lees
jij leest
hij leest
ik las
wij lazen
las hij 't maar
ik heb gelezen
lichaam
lichtgeraakt
lied
liederen
lief
liefde
liefhebben
liefkozen
liegen
ik lieg
jij liegt
ik loog
lies (v. h. been)
liggen
ik lig
jij ligt
hij ligt
ik lag
wij lagen
lijnzaad
lijster
likdoorn
lindeblad
liniaal
linnen
lip
lispelen
litteeken
long
longen
loof
looi
looien
leerlooier
loopen
ik loop
jij loopt
hij loopt
ik liep
loop
op den loop gaan
loos
loot
lucht
lucifer
lui (lieden)
lui (traag)
luilak, die je bent
luid
luiden
luier
luisteren
lusten
luttel
maan
donkere maan
maand
maanden
maandstonden
maandelijks
maar
maar! wat je zegt!
kinderen, doet het
maar eens!
Maart
maas
maken
hij maakte
man
mannen
mand
manden
mankeeren
mantel
mantels
marchandeeren
marentak
marmer
marter
masker
mazelen
mede (drank)
mede
hij gaat mee
meid
meiden
meepsch
meer
dat komt meer
voor
meer als goed
meerkol
mees
meester
melk
men
men zegt dat
zegt men dat?
menig
meikever
meisje
merel
merg
mes
mest
mesten
mesthoop
mestvaalt
metselen

metselaar
meuk
meuken (fruit bewaren)
middagdutje
  een — doen
mijn(metofzonder*n*?)
  die hond is de mijne
  die kat is de mijne
  dat hondje is het mijne
mik (brood)
min
minderjarig
minderen
mismaakt
mispel
  een mispelaren stok
moe
ik ben moe
moedeloos
moeder
moederkoren
moei (tante)
moer (v. e. schroef)
moes
moeten
  ik moet
  jij moet
  ik moest
  wij moesten
mogelijk
  mogelijk komt hij
mogen
  ik mag
  jij mag
  hij mag
  wij mogen
  ik mocht
  wij mochten
  wij hebben gemoogd
mokken
mol
mollen (m.v.)
molshoop
molen
molenaar
molm (turfmolm)
mond
monden
mondig
monnik
mooi
morgen
morgengebed
morsen
mossel
mosterd
mot
mout
  havermout
mouw
muilpeer
muis
muizen (m.v.)
muizen (w.w.)
mul
musch
musschen
murw
muur
(muur)hagedis
muziek
naad
naaien
naakt
naald
naalden
  naar de kerk
  naar het bosch
nacht
nachtegaal
nadder (adder)
nadeel
nadoen
  doe het hem eens na!
  doet (m.v.) het hem eens na!
nagedachte
nagelbloem (anjelier)
nagras
nahooi
nat
  het linnen is nat
  een natte zomer
nauw
nauwelijks
neder
neen
neet
negen
negentig
negende
negendooder
negenoog
nemen
  ik neem
  jij neemt
  hij neemt
  wij nemen
  ik nam
nergens
netel
nest
nesten
nestei

net
neus
neusdeuk
neusje
niemand
nieuw
  een nieuwe knecht
nieuws
nieuwsgierig
niezen
nijpen
neep
  ik neep
noest
noode
nooit
noot (vrucht)
noten
nopen
norsch (barsch)
nu
  gà nu!
  ga nù!
nuk
ochtend
oever
oeverhelling
of
  je houd je of je nergens van weet
  hij of ik
ofschoon
olie
olieverf
om
ombuigen
omdat
  omdat je 't weet
omhelzen
omstandig
omtrent
onder
  onder handen hebben
onderhandsch
onderstboven
oneens
ongel
onkruid
onmacht
onmiddellijk
onpäar
onrechtvaardig
onrijp
  onrijp fruit eten
onze
  onze ezel
  onze koe
  ons paard
  dat is de onze
  dat is het onze
ontleg
onweersbui
onze-lieve vrouwenbedstroo
oog
oogst
  een goede oogst
ooievaar
ooit
ook
oom
oortje
oozie
ooziedrup
opening
ophouden (m.h. werk)
opnieuw
oprispen
oud
  de man is oud
  een oude man
ouders
ouderwets
oven
over
overtuigen
overtuigd
paal
palen (m.v.)
paard
paarden
  bles
  ruin
  hengst
  merrie
paardenziekten
paardenbloem
paardenvleesch
paarlemoer
paars
paaschavond
pachten
pachtboer
pachtboerin
pachthoeve
pad
paden
paadje
pad (dier)
paddestoel
pak
  een nieuw pak
pakken
  hij pakte
paling
pandverbeuren
papier
parbleu
parel

part (voor mijn —)
pas
  zoo pas
pastorie
paus
peetoom
pek
peluw
persen
perzik
pet
pier
Pinksteren
plaats
plank
plassen
plegen
  hij pleegt te zeggen
  hij placht te zeggen
pleister
ploeg
ploegen
pluim
plukken
  hij plukte
  wij plukten
  hij heeft geplukt
poel
poelen (mv.)
poken
pond
pook
populier
prang
praten
  hij praatte
prei
prent
priëel
priem (els)
priester
prijken
processie
proesten
proeven
pronken
proost
pruilen
Pruis
Pruisen (land)
  hij werkt in Pruisen
pruim
puimsteen
puitaal (kwabaal)
punt
put
raad
raden (ww.)
raagbol
raam
rad
raderen
rafelen
rand
randen (mv.)
rank
ranken (v.e. wingerd)
ranselen
rap
rasp
raspen
rat
rauwe (eieren)
rechtbank
redetwisten
reeds
regenbui
rei
reiger
reikhalzen
rente
rentmeester
rentenier
reppen
  hij repte nergens van
reuzel
revelen
rib
riek
riet
rijm (op boomen)
rij
rijs
rijzen (mv.)
rijtuig
ringsteken
riool
rit
ritselen
rochelen
roepen
  ik roep
  jij roept
  hij roept
  wij roepen
  ik riep
roeren
roerdomp
Roermond
roest
roesten
roezemoezen
rogge
rok
rond
  een ronde steen
  de steen is rond
rondte
roof (op e. wonde)
rooien

rook
room
roos
rooster
roskam
rozenbottel
rug
ruien
ruig
ruit
ruiten aas
ruitezalf
rumoer
rund
runderen
rups
rusten
ik rustte
ruw
een ruwe man
sarren
schaaf
schaal
schaap
schapen
schaar
schade
schaden (ww.)
schaduw
schafttijd
schaften
schalm (schakel)
schamper
schande
schaprade
scharnier
schavuit
scheede
scheen
schenen

schelden
ik scheld
ik schold
wij scholden
wij hebben geschol-
den
schelen
schemering
schenden
schenkel
scherp
scheuken
scheukpaal (in een wei)
scheut
schiere eieren
schieten
ik schiet
jij schiet
hij schiet
ik schoot
jij schoot
ik heb geschoten
schoot hij den vogel
maar af!
schik
wij hebben — gehad
schil
schillen (ww.)
schilderij
schilfer
schimmel (paard)
schimmel (plant)
schimpen
hij schimpte
hij heeft geschimpt
schip
schepen
schoen
schoenen
schoenen m. e. gesp

schokschouderen
schommel
schoolopziener
schoon
een schoone schilderij
een schoon hemd
schoonbroeder
schoonzuster
schoorsteen
schoot
schoppen
schot
schoten
schouder
schouders
schraag
schram
schrammen (mv.)
schrammen (ww.)
schrander
schrede
schreeuwen
schreien
schrijlings
schrijnwerker
schrikkeljaar
schroef
schroeien
schrokken
schuilevinkje spelen
schuimspaan
schuldig
schurft
schutter
schutters
schuur
schuw
schuwen
sedert
sering

sidderen
sik
sinds
sip kijken
sissen
slaan
  ik sla
  jij slaat
  hij slaat
  wij slaan
  ik sloeg
  sla eens!
  slaat eens!
slaap (v. h. hoofd)
slabben
slachten
slag
slagen (mv.)
slak
slakkenhuisje
slapen
  ik slaap
  jij slaapt
  hij slaapt
  ik sliep
slede
sleeuwe tanden
sleep
sleepen
slenteren
slibberen
slikken
slinken
slib
slobkous
slok
slons
sloot
slop
slorpen
slot
sloten
sluipen
smaden
smaken
  het smaakte goed
smal
  een smalle trap
  een smalle weg
smalen
smachten
smart
smeeken
smeerpoes
smelten
  de sneeuw smelt
  de sneeuw smolt
smerig
(be)smetten
smid
smeden (mv.)
smeden (ww.)
smeren
smidse
smout
snakken (naar adem —)
snateren
sneeuw
sneeuwen
sneu kijken
sneven (sneuvelen)
snijden
  ik snijd
  jij snijdt
  ik sneed
  jij sneed
snoek
snoeken
snoeperig
snoepen
snorbaard
snorken
snuit
soep
soms
soort
sop
spaak
spaarzaam
spannen
  ik spande
spartelen
spatader
spatten
speelsch (dartel)
spel
speld
spelden (mv.)
spelden (ww.)
spelen
  ik heb gespeeld
spiegel
spijbelen
spin
spinde
spinnen
spinnewiel
spitten
splinter
spoelen
spook
spoken (ww.)
spoken (mv.)
sport (van een ladder)
spotten
  hij spotte
spreeuw
spreken
  ik spreek
  jij spreekt

hij spreekt
ik sprak
sprak hij maar!
sprenkelen
sprinkhaan
sproeten
sprokkelen
spruiten
spruw (mondziekte)
spuiten
spuwen
staan
ik sta
jij staat
hij staat
ik stond
wij stonden
sta stil!
staat stil!
staart
stad
steden
staf
staven (mv.)
stand
steeg
steegje
steek
steel
steen
steenen
steenpuist
steiger
steil
steken
ik steek
jij steekt
hij steekt
ik stak
wij staken
ik heb gestoken
op stelten loopen
stem
sterven
ik sterf
jij sterft
hij stierf
zij stierven
stierf hij maar!
stief (-kind, -vader)
stier
stoel
stoelen (mv.)
stoeien
stoep
stok
stokken
stollen
stolp
stolpen (mv.)
stof
stoffen (ww.)
stof (étoffe)
stomp
stoof
stoom
stoomboot
stooten
ik stoot
jij stoot
hij stoot
hij stiet
stop
stoppen (mv.)
storen
stoven (ww.)
straf geven
straffen
hij strafte
straks (ik kom —)
streep
streek (in deze —)
streng (garen)
streng (bijv. nw.)
stroef (een — man)
stroo
een strooien dak
strooien (ww.)
stroop
stroopen
strooper
stroowisch
strot
struikelen
studeeren
stuiken
knikkers — in een kuiltje
stuiven
het stuift
stuiver
stuit
stuk
stukken (mv.)
stukken (ww.)
sturen
een rekening —
suiker
sukkelaar
sukkelen
taai
taart
tabak
tachtig
tafel
tafels
tak
takken (mv.)
talk
tam

tand
tanden (mv.)
tante
tarten
tarwe
teen
teenen (mv.)
teer
  met — bestrijken
thuis
telegram
tergen
terughoudend (hij is —)
teugel
tevergeefs
tichel (steen)
  een bleek gebakken tichelsteen
tien
tiend
tijd
tijdkorting
tijger
(duiven)til
tin
  een tinnen kan
tinnegieter
tobbe
toen
  toen jij kwam
  toen hij kwam
  toen was hij hier
tol betalen
tolgaarder
tol (speeltuig)
toom
toonen
toonbank
tappen
tor
toren
tornen (lossnijden)
tot morgen
  tot je weerkomt
touw
traag
trakteeren
trappen
  ik trapte
trechter
treilen (een schip —)
trekken
  wij trokken
treuzelen
troebel
troef
troeven
troep
troepen
troggelen (af—)
troosten
trouw
  een trouwe vriend
tuimelen
tuischen
twaalf
twee
tweede
twijn of tweern
twintig
twisten
uit
uitvorschen
ui (groente)
ui (grap)
uier
uil
uilskuiken
ulk (bunzing)
unster (balans)
  met een — wegen
uur
uw
  uw vader
  uw moeder
  jouw vader
  jouw broer
  dat is 't uwe
  dat is 't jouwe
vaardig
vaars
vaatdoek
vademen (om —)
vader
vagevuur
valgordijn
vallen
  ik val
  jij valt
  hij valt
  ik viel
valsch
varen
  ik vaar
  jij vaart
  hij vaart
  ik voer
varken
varkens
  jong, gesneden varken (berg)
  jong wijfjesvarken
varkenshok
vast
  hij slaapt —
  een — slaap
vasten
Vastenavond
vastendag

vat
vaten
veen
veer (overvaart)
veertig
vegen
veinzen
venkel
vensterbank
ver
hij heeft het — gebracht
veraarden
verbruien
verdacht
dat komt mij — voor
verdoen
verdriet
verf
verven (ww.)
verflensen
vergeefs
vergoeden
vergulden
verjaardag
verkooper
verkoopers
verklaren
verkleumen
zich verkniezen
verliezen
ik verlies
jij verliest
hij verliest
wij verliezen
ik verloor
verloor hij 't maar!
vermaard
vermoeid
vernielen
vernieuwen
versch
versche eieren
verstandig
versterf
verstomd
verstuiken
ik heb mijn voet —
verwonderen
verzekeren
vest (kleedingstuk)
veulen
vier
vies
vijf
vijgpuisten (aambeien)
vijl
vijver
vilder
villen
vin
vinnen
vinden
ik vind
jij vindt
hij vindt
ik vond
wij vonden
vond jij dat ook?
ik heb gevonden
vingers
vink
visch
visschen (mv.)
visschen (ww.)
vlag
vlak
vlecht
vleesch
(dorsch)vlegel
vlek
vlieg
vlieger (speeltuig)
vliegen
ik vlieg
jij vliegt
hij vliegt
ik vloog
vlies
vlinder
vloeken
vloer
vlonder (vonder)
vloo
vlooien
vluchten
vod
vodden
voddenkoopman
voeder
voeg
voelen
voering
voet
voeten (mv.)
vogel
vogels
voogd
voor
voren (mv.)
voor
voor het huis
voordat
voordat je komt
voorschoot
voort!
voorteeken
vorst (v. h. dak)
vorst (vriezend weer)
vouw

vouwen (mv.)
vouwen (dicht-)
vragen
ik vraag
jij vraagt
hij vraagt
ik vroeg
vreemd
een vreemde man
vreugde
vriend
vriezen
het vriest
het vroor
vroor het maar!
vrij
vrijen
vroedvrouw
vroeg
vroegte
vuil
vuur
waaien
het waaide
waar (het is —)
waarheid
waar (goede —)
waar?
waar is hij?
... waar je woont
waard (hospes)
waard (weiland)
waard (dat is niets —)
waarde (dat heeft geen —)
waarin?
waarom?
waarover?
waartusschen?
waarschuwen
-waarts
huiswaarts
kerkwaarts
wafel
wafels
wak weer
wak (in het ijs)
walgen
wanneer?
ik weet wanneer je vertrekt
wanneer je komt, schrijf dan!
want
warboel
't is me toch 'n —
warm
wars
was
wasch
de wasch blauwen
wat
ik heb wat
wat je zegt!
wat zeg je nu!
watertanden
weduwe
weduwnaar
weeg (met leem besmeerde wand)
week
weken (mv.)
weeke grond
weelde
weer
donker weer
weerga
weerwolf
wees
wegen
ik weeg
jij weegt
hij weegt
ik woog
woog hij maar beter!
weide
haspel of hekje in een wei
wel
het is wel waar
wel, dat heb ik allang gedaan!
weldadig
welstaanshalve
wenken
hij wenkte
wenkbrauw
wenschen
wereld
werkdag
een jas voor de werkdagen
werpen
ik wierp
wervelvind
wesp
weten
ik weet
jij weet
hij weet
ik wist
wij wisten
wist hij het maar!
wezel
wie?
de man, dien ik zag
„ „ dien jij „
„ „ dien hij „
„ vrouw, die ik „
„ „ die jij „

de vrouw, die hij zag
de man, met wien ik sprak
de man, met wien jij sprak
de man, met wien hij sprak
weet je, wie dat was?
weet je, wie die man was?
weet je, wie die vrouw was?
weet je, wie dat kind was?
weet je, wie je bent?
wieden
wieg
wiggelen
wij
ons
wijd
wijden
O. L. Vrouw Kruidwijding
Hoe heeten de kruiden, die gezegend worden?
wijdte
wijf
wijn
wijnazijn
wild
een wilde gans
willen
ik wil
jij wilt
hij wil
wil hij?
ik wou
jij woudt
wij wilden
wat wou jij?
wat wou hij?
wind
winden
winderig
wingerd
winkelhaak
wip (v. e. put)
wispelturig
wisschen
hij wischte 't uit
wittebrood
Woensdag
wolf
wolven
wonder
wonen
woord
woorden
worden
ik word
jij wordt
wordt jij?
hij wordt
wij worden
ik werd
jij werd
hij werd
wij werden
gij werdt
zij werden
ik ben geworden
worstelen
wortel (groente)
wortel
woud
wrat
wreef
wroeten
wulp
zaag
zaaien
zabberen
zacht
zalf
zalig
zand
zandhaas
zaniken
zat
zeef
ziften
zeem (leder)
zeep
zeepsop
zeveren
zeggen
ik zeg
jij zegt
hij zegt
ik zei
wij zeiden
wij hebben gezegd
zelden
zemelen
zenden
zengen
zes
zestig
zetten
ik zette
ik heb gezet
zeuren
zeven
zeventig
zevenblad (vlier)
zevende
ziek
ziekte

ziel
zien
ik zie
jij ziet
hij ziet
ik zag
wij zagen
zie eens!
ziet eens!
zag hij 't maar
zij (enk.)
haar (enk.)
zij (mv.)
haar (mv.)
hun
zijgen (melk —)
zijn
ik ben
jij bent
hij is
wij zijn
gij zijt
zij zijn
ik was
jij was
hij was
wij waren
gij waart
ware hij maar hier!
zijn
die hond is de mijne
die kat is de mijne
geef ieder 't zijne!
zilver
zitten
ik zat
jij zat
hij zat
wij zaten
zat hij maar stil!
zoden (hei- of gras-plaggen)
zoet
zoethout
zolder
zonde
zonden (mv.)
zooals
zooals je zegt
zoon
zoom
zoomen (mv.)
zoomen (ww.)
zout
zouten
zuiden
zuigen
hij zuigt
hij zoog
zuinig
zuipen
zullen
ik zal
jij zult
hij zal
wij zullen
ik zou
jij zoudt
hij zou
wij zouden
zult (hoofdkaas)
zuurkool
zwaaien
zwaar
zwaard (wapen)
zwaartillend
zwabber (scheepsdweil)
zwade (gemaaid gras)
zwak
zwaluw
zwart
zwartselen
zwavelbloem
zwavelen
zweep
zweeptouw
zweeten
ik zweette
zwemmen
zweren (etteren)
mijn vinger zwoor
zwetsen
zwezerik
zwijgen
zwikken (een kind laten —)
zwoegen (hard werken)
een zwoele dag
zwoord (spek—)
beginnen
ik begin
ik begon
jij begon
hij begon
wij begonnen
wie is begonnen?
brengen
ik breng
jij brengt
ik bracht
wij brachten
wij hebben gebracht
denken
ik denk
ik dacht
wij dachten
ik heb gedacht
dunken
mij dunkt
mij docht

mij heeft gedocht	ik kocht	jij zoekt
koopen	wij kochten	hij zoekt
ik koop	ik heb gekocht	ik zocht
jij koopt	zoeken	wij zochten
hij koopt	ik zoek	ik heb gezocht
wij koopen		

Hoe luidt de naam van Uwe woonplaats en die van de omliggende gehuchten in het dialekt?

Hoort men in Uwe woonplaats de *n*:
a) van *mijn, dijn, zijn?*
b) van *doen, gaan, slaan, staan, zien, zijn?*

Wordt ten Uwent de *g* uitgesproken als in 't Hgd. woord *Gott* in:
a) *geven, gaan, goed?*
b) *leg, lig, zeg?*
c) *brug, mug, rug?*
d) *leggen, liggen, zeggen?*
e) *bruggen, muggen, ruggen?*

Missen de verleden deelwoorden van de volgende werkwoorden het voorvoegsel *ge* in Uwe woonplaats: *blijven, brengen, komen, krijgen, vinden, worden* en 't deelwoord *leden?*
Bv. 't Is lang leje. Hê is heim bleve.
a) in gewoon
b) in verouderd gebruik?

Komen ten Uwent deelwoorden voor als:
staondentêre(nt), fluitentêre(nt), vlokentêre(nt), roebelentêre(nt)
a) in gewoon
b) in verouderd gebruik?

Bestaan in Uwe woonplaats de verbindingen *aangen* (= aan den, aan het) *opgen, ingen, oētgen, euvergen, biegen?* Bv.: *Hê leep omgen hoēs bie* (hij liep om het huis rond). *Hou'm euvergen naas* (sla hem op z'n neus)
a) in gewoon
b) in verouderd gebruik?

Wordt in het dialekt van Uw woonplaats de r niet, of althans zeer onduidelijk uitgesproken in de woorden voor:
a. pêrd, êrd, wêrd, gêrd (paard, aarde, waard, gard)
b. vêrs, kêrs, keers, veers (vaars, kaars, kers, versch)
1. in gewoon
2. in verouderd gebruik?

De *ld, lt* en de *nd, nt* worden in sommige streken uitgesproken als *ljtj* en *njtj* of *lj* en *nj* in de woorden overeenkomende met:

a. wild, geld, veld;
b. weelde, gelden;
c. cent, vent, krent;
d. kind, rund, prent, vriend;
e. hand, hond, rand, rond;
f. schande, zonde, spinde, linde, eend, mand;
g. vrienden, kinderen, handen, honden, ronde.

Wees zoo goed, de klanken, die deze woorden in Uw dialekt hebben, zoo nauwkeurig mogelijk in de vertaling aan te geven.

Hoe is ten Uwent de gewone vorm van de zinnen:
Hij is gaan loopen
Hij is wezen wandelen?

In sommige streken zegt men in plaats van: Wij hebben plezier gehad, wij zijn op tijd gekomen": „wij *hadden* plezier gehad; wij *waren* op tijd gekomen." Is dat bij U het geval?

Kent men ten Uwent vormen als: ik *heb hem gezien gehad;* ik *heb het gezegd gehad?*

Is de beteekenis dezelfde als: *ik heb hem gezien,* of een andere?

In het dialekt bestaan eigenaardige lijdende vormen als:

Daar moet ook naar de kerk gegaan worden; daar wordt zich niet aan gehouden; 't is hem gezegd geworden enz.

Zijn U van deze konstruktie merkwaardige voorbeelden bekend?

Is er in Uw woonplaats een verschil tusschen de uitspraak van de verleden deelwoorden:

a. gebleven, geschenen, geschreven, gezwegen, gedreven, gewezen;

b. gebeten, gegrepen, geleden, gereten, geslepen, gesneden, gespleten.

Zoo ja, welk?

Wat is ten Uwent de gewone vorm van de zinnen:
Ik geloof, dat het twaalf uur is
Hij zei, dat het niet waar was.

Hoe zegt men bij U:
's avonds, 's morgens, 's Dindags.

Komen in Uw woonplaats de vormen voor: *Ja 't, Neen 't?*

In welk gebruik?

Komt ten Uwent de dubbele ontkenning voor: bv. *ik 'n weet het niet*

a. in gewoon

b. in verouderd gebruik?

Bestaat in Uwe woonplaats de vorm *der* voor *de:*

a. voor mannel. zelfst. naamw.: bv. *Der duvel is sjwart.*

b. voor bez. voornw.: bv. *der dien, der oze, der oos.*

1. in gewoon
2. in verouderd gebruik?

Plaatst men ten Uwent het lidwoord voor *mannel.* eigennamen: bv. *Der Joep?*

Ook voor *vrouwel.* en *onzijdige?*

Welke typische verkortingen van eigennamen komen in Uw woonplaats voor?

bv. *Pêt, Peer, Naat, Joep, Cis, Helm—Miek, Zeef, Berb.*

Vormen ten Uwent bij typische oude boerderijen schuur, stal, dorschvloer, woonhuis enz. afzonderlijke gebouwen, of zijn ze onder één dak vereenigd?

Welke benamingen dragen de verschillende deelen van het boerenhuis?

Waar staat de haard?

Ligt hij volkomen vrij?

Welken vorm heeft de schoorsteen?

Kent men een schoorsteenmantel en hoe is hij versierd?

Hoe heet de haak, waaraan de ketel hangt? (haal, helhaak).

Heeft de vrouw des huizes een afzonderlijke plaats bij den haard?

Bestaan er plechtigheden, wanneer de bruid bezit neemt van de nieuwe woning:

a. op weg naar de woning,

b. bij den drempel,

c. in de woning?

Wordt de bruid (of nieuwe meid) *om den haard geleid?*

Speelt de ketting daarbij een rol? Hoe heet dit gebruik?

Wordt er iets bij gezongen?

Heeft men een woord voor *dwaallicht* en *onheilspellend voorteeken?*

Welke beteekenissen hecht men er aan?

Welke *eigenaardige* volksgebruiken bestaan of bestonden er en welke spreuken worden (werden) er bij gezegd of welke liederen gezongen?

De oogst, dien we mochten binnenhalen, was zeer aanzienlijk: omstreeks 170 zorgvuldig bewerkte vragenlijsten werden ons toegezonden, en gaarne neem ik hier de gelegenheid te baat ook namens mijn medewerkers, de Heeren v. Ginneken en Verbeeten, tot de bewerkers van onze lijsten een woord van welgemeenden dank te richten voor den ijver, de nauwgezetheid en toewijding, waarmee zij zich van de bereidwillig aanvaarde taak hebben gekweten; mede aan de Heeren Schoolopzieners voor hun zeer gewaardeerden steun, die onze onderneming in zoo hooge mate ten goede is gekomen. Sommige lijsten heb ik zelf ingevuld, alle lijsten heb ik persoonlijk getoetst en hertoetst, voor zoover dit wenschelijk bleek. Het kon wel niet anders of in sommige gevallen werd het plaatselijk dialekt door den bewerker met het dialekt van zijn geboorteplaats verwisseld: immers de bewerkers waren voor een groot deel van elders herkomstig. Dit moge zijn bezwaren hebben, het biedt ook het groote voordeel van scherper waarneming ten gevolge van het kontrast. Andermaal vond ik de Nederlandsche kultuurvormen, en niet de dialektvormen vermeld. Ook liet de fonetische reproduktie wel eens te wenschen over. Maar ik stel er prijs op te verklaren, dat dit slechts uitzonderingen geldt, en dat ons bij gerezen twijfel doorgaans de volle betrouwbaarheid van de vragenlijsten gebleken is. Dit pleit inderdaad voor de deugelijkheid van de gevolgde methode, en wraakt de zoo vaak geuite bewering, als zou het systeem der vragenlijsten uiteraard ondeugdelijk en onbetrouwbaar zijn.

Zoodoende mochten wij een waren schat van dialekt-materiaal verzamelen, die in aanmerking genomen de beperktheid van het gebied wellicht zijn weerga niet heeft. De bewerking van dit materiaal is door den oorlog en andere oorzaken vertraagd; ik gaf slechts één enkele proeve in den tweeden jaargang van *De(n) Beiaard*, deel 1, bl. 26 vv., met het opschrift: *Vlindernamen, proeve van taalgeografie*, met kaart in kleurendruk. Ook thans kan van een volledige bewerking nog geen sprake zijn. Wij meenden echter niet langer te mogen wachten en uitstellen, en stellen ons voor systematisch te werk te gaan door achtereenvolgens bepaalde groepen van samenhangende, of althans gelijkgeaarde verschijnselen te behandelen. Elk dezer groepen zal een afzonderlijk deeltje vullen. Persoonlijk ben ik voornemens dit eerste deeltje door een verhandeling van semantischen aard, en voorts door een studie over de Limburgsche palataliseering te laten volgen.

Moge onze arbeid belangstelling en vooral in ruime mate navolging vinden.

Hier volgt een blanco-kaart met een naamlijst van de verschillende gemeenten. De cijfers vóór de plaatsnamen beantwoorden aan de cijfers op de kaart. Om alle vergissingen te voorkomen vestig ik nog met name de aandacht op de plaatsen Eindhoven, Herkenbosch, 's Hertogenbosch, Meijel, St. Michelsgestel, Nijmegen, Ohé en Laak, Reuver, Vaals, Vlodrop en Vijlen, aangeduid door 45a, 79a, 81a enz.

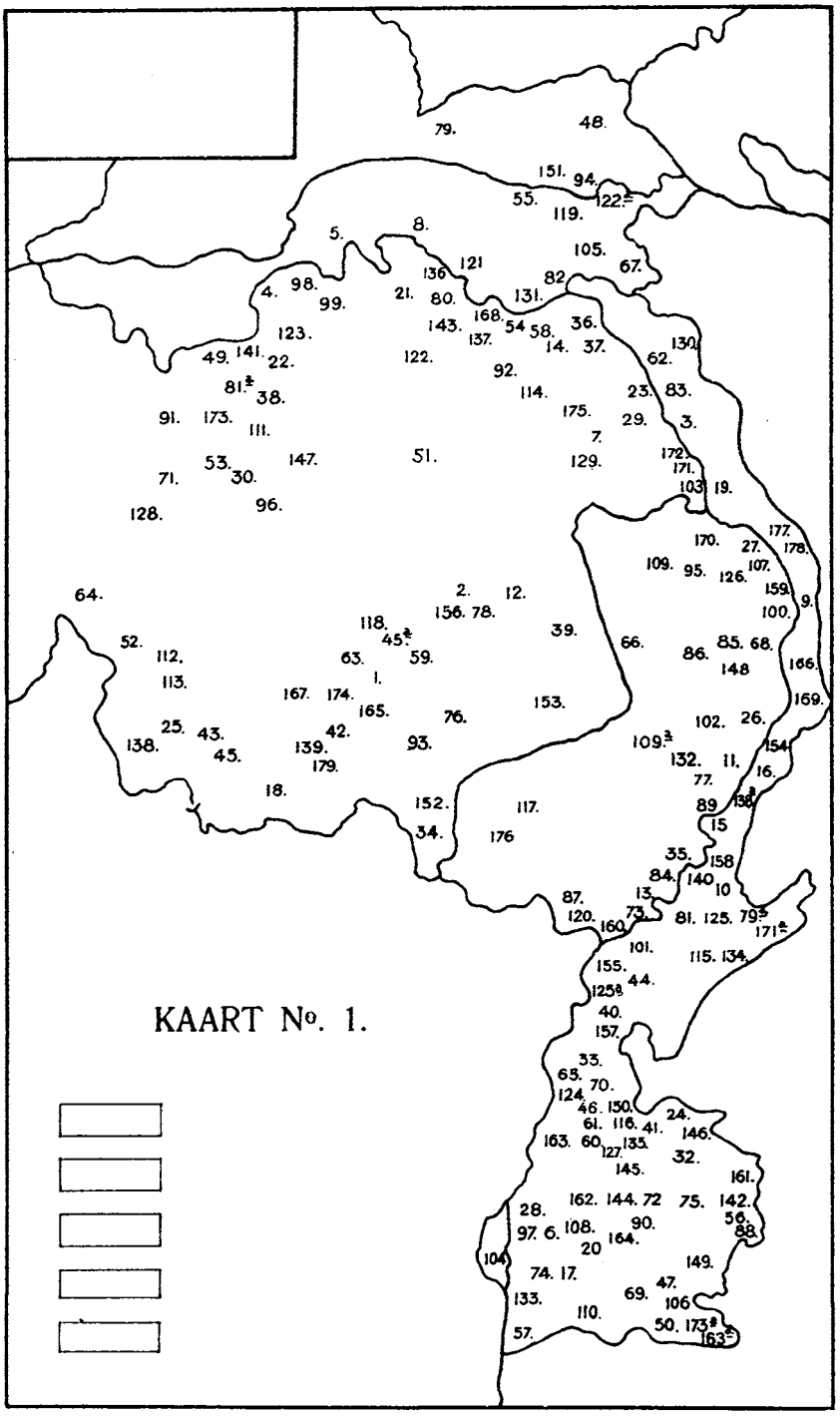
KAART No. 1.

1. Aalst.
2. Aarle Rixtel.
3. Afferden.
4. Alem.
5. Alfen.
6. Amby.
7. Andelst Antonis St.
8. Appeltern.
9. Arcen.
10. Azenray.
11. Baarloo.
12. Bakel.
13. Beegden.
14. Beers.
15. Beesel.
16. Belfeld.
17. Bemelen
18. Bergeik.
19. Bergen.
20. Berg en Terbijt.
21. Berghem.
22. Berlicum.
23. Beugen
24. Bingelrade.
25. Bladel.
26. Blerik.
27. Blitterswijk.
28. Borgharen.
29. Boxmeer.
30. Boxtel.
31. Broeksittard.
32. Brunsum.
33. Buchten.
34. Budel.
35. Buggenum.
36. Cuyck.
37. Cuyck St. Agatha.
38. Den Dungen.
39. Deurne.
40. Dieteren.
41. Doenrade.
42. Dommelen.
43. Duizel.
44. Echt.
45. Eersel.
45a. Eindhoven.
46. Einighausen.
47. Eijs-Wittem.
48. Elst.
49. Engelen.
50. Epen-Wittem.
51. Erp.
52. Esbeek.
53. Esch.
54. Escharen.
55. Ewijk.
56. Eijgelshoven.
57. Eijsden.
58. Gassel.
59 Geldrop
60. Geleen-Lutterade.
61. Geleen.
62. Gennep.
63. Gestel.
64. Goirle.
65. Grevenbricht.
66. Griendtsveen.
67. Groesbeek.
68. Grubbenvorst.
69. Gulpen.
70. Guttecoven.
71. Haaren.
72. Heek.
73. Heel.
74. Heer.
75. Heerlen.
76. Heeze.
77. Helden.
78. Helmond.
79. Hemmen.
79a. Herkenbosch.
80. Herpen.
81. Herten.
81a. 's Hertogenbosch.
82. Heumen.
83. Heijen.
84. Horn.
85. Horst.
86. Horst-Meterik.
87. Hunsel.
88. Kerkrade.
89. Kessel.
90. Klimmen.
91. Kromvoort.
92. Langenboom.
93. Leende.
94. Lent.
95. Leunen.
96. Liempde.
97. Limmel.
98. Lit.
99. Lithooien.
100. Lottum.
101. Maasbracht.
102. Maasbree.
103. Maashees.
104. Maastricht.
105. Malden.
106. Mechelen.
107. Meerloo.
108. Meerssen.
109. Merseloo.
109a. Meijel.
110. Mheer.
(Banholt-Terhorst).
111. Michelsgestel St.
112. Mierde.
(Hooge en Lage).
113. Mierde (Hooge).
114. Mil.
115. Montfoort
116. Munstergeleen.
117. Nederweert.
118. Nederwetten.
119. Neerbosch.
120. Neeritter
121. Niftrik.
122. Nistelrode.
122a. Nijmegen.
123. Nuland.
124. Obbicht.
125. Odiliënberg St.
125a. Ohé en Laak.
126. Oirloo.
127. Oirsbeek.
128. Oisterwijk.
129. Oploo.
130. Ottersum,
131. Overasvelt.
132. Panningen.
133. Pieter St.
134. Posterholt.
135. Puth-Schinnen.
136. Ravenstein.
137. Reek.
138. Reusel.
138a. Reuver.
139. Riethoven.
140. Roermond.
141. Rosmalen.
142. Schaesberg.
143. Schayk.
144. Schimmert.
145. Schinnen.
146. Schinveld.
147. Schijndel.
148. Sevenum.
149. Simpelveld.
150. Sittard.
151. Slijk-Ewijk.
152. Soerendonk.
153. Someren.
154. Steil-Tegelen.
155. Stevensweert
156. Stiphout.
157. Susteren.
158. Swalmen.
159. Swolgen.
160. Thorn.
161. Ubach o. Worms.
162. Ulestraten.
163. Urmond.
163a. Vaals.
164. Valkenburg.
165. Valkenswaard.
166. Velden.
167. Veldhoven.
168. Velp.
169. Venloo.
170. Venraai.
171. Vierlingsbeek.
171a. Vlodrop.
172. Vortum.
173. Vught.
173a. Vijlen.
174. Waalre.
175. Wanrooi.
176. Weert.
177. Well.
178. Wellerlooi.
179. Westerhoven.

1. Wat Ramisch met zijn isoglossen beoogde.

Door *isoglosse* verstaat men een lijn, die de uiterste geografische punten verbindt waar een bepaald taalverschijnsel tot uiting komt. Zij omvat een gemeenschap, die ten gevolge van bepaalde redenen nauwer dan met de omgeving samenhangt.

Nu wordt wel is waar elk taalgebied door een groot aantal van zulke isoglossen doorsneden en vertoont het een menigte van lijnen, welke afzonderlijke liguistische feiten of verschijnselen begrenzen, in verschillende richtingen uiteenloopen, elkaar op velerlei wijze snijden, en slechts bij uitzondering geheel samenvallen. Maar omdat de taalwijzigingen, die de isoglossen omsluiten, op *algemeen* kultureele oorzaken berusten en dus ook min of meer samenhangen, omsluit toch een zeker aantal isoglossen, een *isoglossenstreng* of *-gordel*, een vrijwel samenhangend geheel van eigenaardige taalverschijnselen, die van de naburige spreekwijzen in belangrijke mate verschillen. Zulk een geheel noemt men een *dialekt*. Dialekt en dialektgebied vormen dus een reëele eenheid, en deze eenheid berust op het eenheidsgevoel der nauwere kultuurverwantschap, die de sprekers verbindt. Zie hierover verder mijn *Handleiding bij de studie der vergelijkende Indogermaansche Taalwetenschap*, bl. 102 vv.

Vanwaar deze nauwere kultuurverwantschap, met het noodzakelijker wijze hiermee gepaard gaande gevoel van samenhoorigheid? Niet zelden vallen politieke en ook ethnologische grenzen met taalgrenzen samen, of vindt men de nawerking van lokale grenzen in het hedendaagsche taalbeeld. De kultureele eenheid blijkt dan duidelijk te berusten op politieken of ethnologischen grondslag, en is het de taak van de sociale taalkunde, dit verband nader aan te toonen en bloot te leggen. Inderdaad zijn taalontwikkeling en dialektvorming nauw verbonden met geschiedenis, vooral met de lokale geschiedenis, en juist de taalgeografie is uitermate geschikt om de verhouding van dialekt en geschiedenis te bepalen.

In Duitschland stelde H. Fischer zich dit tot taak bij het ontwerpen zijner *Geographie der schwäbischen Mundart* (Tübingen 1895), vooral echter Georg Wenker in zijn *Sprachatlas des Deutschen Reichs*. In weerwil van al zijn gebreken en onjuistheden (zie b.v. Otto Bremer, *Beiträge zur Geographie der deutschen Mundarten*, Leipzig 1895), moet deze atlas niet alleen als de grondslag van het methodisch onderzoek der Duitsche dialekten, maar tevens als

een van de voornaamste monumenten van de dialektstudie in het algemeen worden beschouwd. Mèt het standaardwerk van Gilliéron, dat vooral ook ten doel heeft het leven der woorden aanschouwelijk voor te stellen, bezit Wenkers taalatlas blijvende waarde.

Twee kostbare filologen-deugden heeft Wenker gekweekt, zegt Wrede: „einmal die altbewährte Andacht zum Unbedeutenden, zur kleinsten Einzelheit, und anderseits über die Hunderttausende von Einzelheiten hinaus das Streben zum Grossen Ganzen. Aber dieses grosse Ganze, das Bild von den deutschen Dialekten und darüber hinaus die Anschauung von der geschichtlichen Entwicklung der deutschen Sprache, es durfte sich ihm nicht aufbauen auf blosser Theorie, auf geistreichen Combinationen oder gefährlichen Verallgemeinerungen, sondern eben allein auf dem concreten Boden überlieferter Tatsachen. Diese Uberlieferung aber schuf er sich in dem objektiven Massenmaterial, das sein bewunderenswertes Organisationstalent aus mehr denn 40 000 Ortschaften des deutschen Reichs beizubringen verstanden hat. Welche Umsicht und welche Willensstärke bewies er bei dieser Organisation, welchen Fleiss und welche Exactheit in der jahrzehntelangen Ausführung! Welche Fülle von Arbeit, aber auch von Erkenntnis und Fortschritt liegt zwischen dem bescheidenen Rheinischen Platt von 1877 und dem Berg grosser fertigen Sprachkarten, der sich von Jahr zu Jahr auf der Königlichen Bibliothek in Berlin türmte!"

Ter waardeering van de geleidelijk gereed gekomen kaarten heeft Ferdinand Wrede berichten uitgegeven in den *Anzeiger für deutsches Altertum* te beginnen met den XVIIIden jaargang. Maar Wrede heeft méer gedaan: naast deze berichten, die geregeld worden voortgezet, is hij begonnen met enkele vakgenooten de gegevens van den taalatlas te verwerken tot afzonderlijke dialektstudies, en beide soort publikaties vereenigt hij in zijn *Deutsche Dialektgeographie*. De *Studien zur niederrheinischen Dialektgeographie* van Jacob Ramisch (Marburg 1908) vormen, mèt een verhandeling van Wrede over de Duitsche diminutiva, het eerste deeltje van dit verzamelwerk.

In deze monografie behandelt Ramisch het taaleigen van een gebied van ongeveer 70 plaatsen, gelegen op den linker Rijnoever, dat door zijn politieke verdeeldheid tot aan het einde van de XVIIIde eeuw in hooge mate den historischen taalvorscher prikkelen moest. Ten noorden wordt dit gebied begrensd door de linie: Gelder, Issum, Klosterkamp, Neukirchen, Capellen, Friemersheim, ten zuiden

door de linie: Kaldenkirchen, Dülken, Nersen, Willich, Fischeln, Linn. Nu onderzoekt Ramisch echter niet het geheele dialekt, maar hij bepaalt zich tot enkele markante verschijnselen, die hij vervolgens in kaart brengt. Of liever: hij laat dit den lezer zelf doen, door de doorzichtige bladen papier, waarop de dialektgrenzen zijn aangegeven, te leggen op de kaart, die zoowel de moderne *Kreiss*-grenzen, als de oude territoriaalgrenzen aangeeft.

Ramisch trekt zijn isoglossen tot aan de Nederlandsche grens, d. w. z. tot aan de provincie Limburg, ongeveer bezuiden Bergen en benoorden Roermond. Ofschoon nu onze vragenlijsten en blinde kaarten meer op de methode van Gilliéron berekend te zijn,[1]) vond ik het toch van belang, van ons materiaal allereerst zoodanig gebruik te maken, dat wij Ramisch' taalgeografische studie konden aanvullen door zijn isoglossen door te trekken tot aan de Belgische grens. De lijnen zijn dus vooralsnog niet doorgetrokken tot aan het Romaansche taalgebied. Aan het slot van deze verhandeling kunnen we dan de vraag stellen, of en in hoever óok in ons zuidoostelijk dialektgebied taal en volk, dialekt en geschiedenis samengaan.

Wat betreft de *transskriptie* van klinkers en medeklinkers volg ik ten deele de klankwaarde van onze Nederlandsche letterteekens, ten deele sluit ik mij aan bij het in de *Deutsche Dialektgeographie* gevolgde systeem.

Bijgevolg:

a ā komen respektievelijk in klankwaarde overeen met de klinkers van de Nederl. woorden *dag, dagen; daar.*

e ē ê komen overeen met de klinkers van Nederl. *hebben* en *wegen* (eerste lettergreep); Fr. *père;* Nederl. *zeef.*

ĕ ä komen overeen met de klinkers van Fr. *cette;* Eng. *Mary.*

ə dient om de overkorte vokaal aan te duiden.

i ie î komen overeen met de klinkers van Nederl. *kip; kiel;* Fr. *sire.*

o ō ô komen overeen met de klinkers van Nederl. *kop;* Fr. *encore;* Nederl. *boot.*

ŏ vertegenwoordigt de korte gesloten o, en wordt gehoord b.v. in Limb. *tŏng* ‚tong' *jŏng,* ‚jongen'. Bedoeld wordt de ongerond-wijde beneden-tusschenklinker.

[1]) die hierin bestaat, zooveel taalgoed als maar mogelijk voor een bepaald aantal plaatsen te verzamelen en tot een geheel te verwerken.

u y ŷ komen overeen met de klinkers van Nederl. *put; bruut, minuut; uur.*

oe oê komen overeen met de klinkers van Nederl. *boek;* Fr. *pour.*

ei ui komen overeen met de klinkers van Nederl. *hij; fluiten.*

eu eû ou komen overeen met de klinkers van Nederl. *veulen;* Fr. *coeur;* Nederl. *vrouw.*

Verder wordt door het klankteeken:

š aangeduid de palatiseering van de *s*, b.v. in Limb. *šlōpə* ‚slapen'; soortgelijke aanduiding geldt voor de palataliseering van *z* en *r*;

ñ aangeduid de palatiseering van de *n*, b.v. in Limb. *šañ* ‚schande';

l' aangeduid de palatiseering van de *l*, b.v. in Limb. *wēl'* ‚weelde';

g' aangeduid de palatiseering van de *g*, b.v. in Limb. *mechtig'* ‚machtig';

t' aangeduid de palatiseering van de *t*, b.v. in *gəhat'* ‚gehad';

ġ aangeduid de *g*-explosiva, b.v. in Limb. *zeġə* ‚zeggen'; immers doorgaans hebben de Limb. *g* en *ch* dezelfde spirantische waarde als de *g* en *ch* in het *Algemeen Beschaafd* (dat ik voortaan doorgaans zal aanduiden door de afkorting *AB.*). De *w* is bilabiaal, en de *v* en *f* zijn labiodentaal, resp. stemhebbend en stemloos.

Eindelijk door

n wordt aangeduid de velare *n*, b.v. in *heṅ* ‚handen'. Het teeken *ṅ* heeft hier dus dezelfde waarde als de *ng* b.v. in Nederl. *hangen.*

Wat de bovenstaande Limburgsche voorbeelden betreft zij opgemerkt, dat deze uit verschillende Limburgsche dialekten genomen zijn.

2. De Uerdinger linie.

Met volle recht bekleedt de Uerdinger-linie, dunkt me, hier de eereplaats: de scheidslijn tusschen de vormen *ik* en *ook* ten noorden, en *ich* en *ouch* ten zuiden. Over haar waarde als normaal-linie zal naderhand nog sprake zijn. Reeds voor ongeveer twintig jaar heb ik in het *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* XXI, bl. 249 vv., deze door Wenker tot aan onze grens getrokken linie in Limburg doorgetrokken, en ib. XXVI, bl. 81 vv. heb ik de lijn in België gevolgd tot aan het Romaansche taalgebied nabij Thienen, tusschen Vertrijck en Baudersem. Zie hierover ook mijn opstellen in *Limburg's Jaarboek* X, bl. 317 en XIII, bl. 229 vv.

Ter linker zijde van den Rijn spoedt de linie tusschen Wachtendonck (noord) en Kempen (zuid) naar de Limburgsche grens. De Duitsche grensplaatsjes zijn — afwijkend van Wenker's oorspronkelijke opgave — Herongen(noord) en Leuth(zuid).

Ten noorden van de *ik/ich*-linie liggen in Limburg de plaatsen: Venloo, Blerik, Houtblerik, Maasbree en Meyel; in Noord-Brabant: Leende, Borkel, Schaft, Westerhoven en Bergeik; ten zuiden: Tegelen, Baarloo, Helden, Panningen en Ospel; in Noord-Brabant: Maarheeze, Soerendonk en Budel. Men kan zeggen, dat de grensscheiding tusschen de *ik-* en *ich-* dialekten van af Venloo-Tegelen tot Leende-Soerendonk één rechte lijn vormt; omtrent Leenderstrijp maakt ze een bocht, loopt in zuidwestelijke richting naar de Belgische grens, en bereikt, zooals gezegd, nabij Thienen het Romaansche taalgebied.

Vast kenmerkend voor het verschil in taaleigen benoorden en bezuiden de linie is slechts de substitutie van *k* voor *ch* in de woordjes *ik* en *ook;* zie ook Ramisch, bl. 17. De *-lik-lich*-lijn loopt heel wat zuidelijker, zooals uit de volgende kaart zal blijken.

Als komplement voeg ik de *mich-měj-mij*-linie hieraan toe.[1]) Zooals ik nl. in het *Tijdschrift* XXVI, bl. 81 vv. heb betoogd, valt in Nederlandsch Limburg het *Ich*-kwartier niet volkomen met het *Mich*-kwartier samen. Van het westen naar het oosten gaan de *ik-* en de *mich*-lijn samen tot vóor Panningen; maar van dit punt uit neemt de *mich*-linie meer in noordoostelijke richting haar loop:

[1]) In den klank *ij* zijn de *i* en de *j* gescheiden.

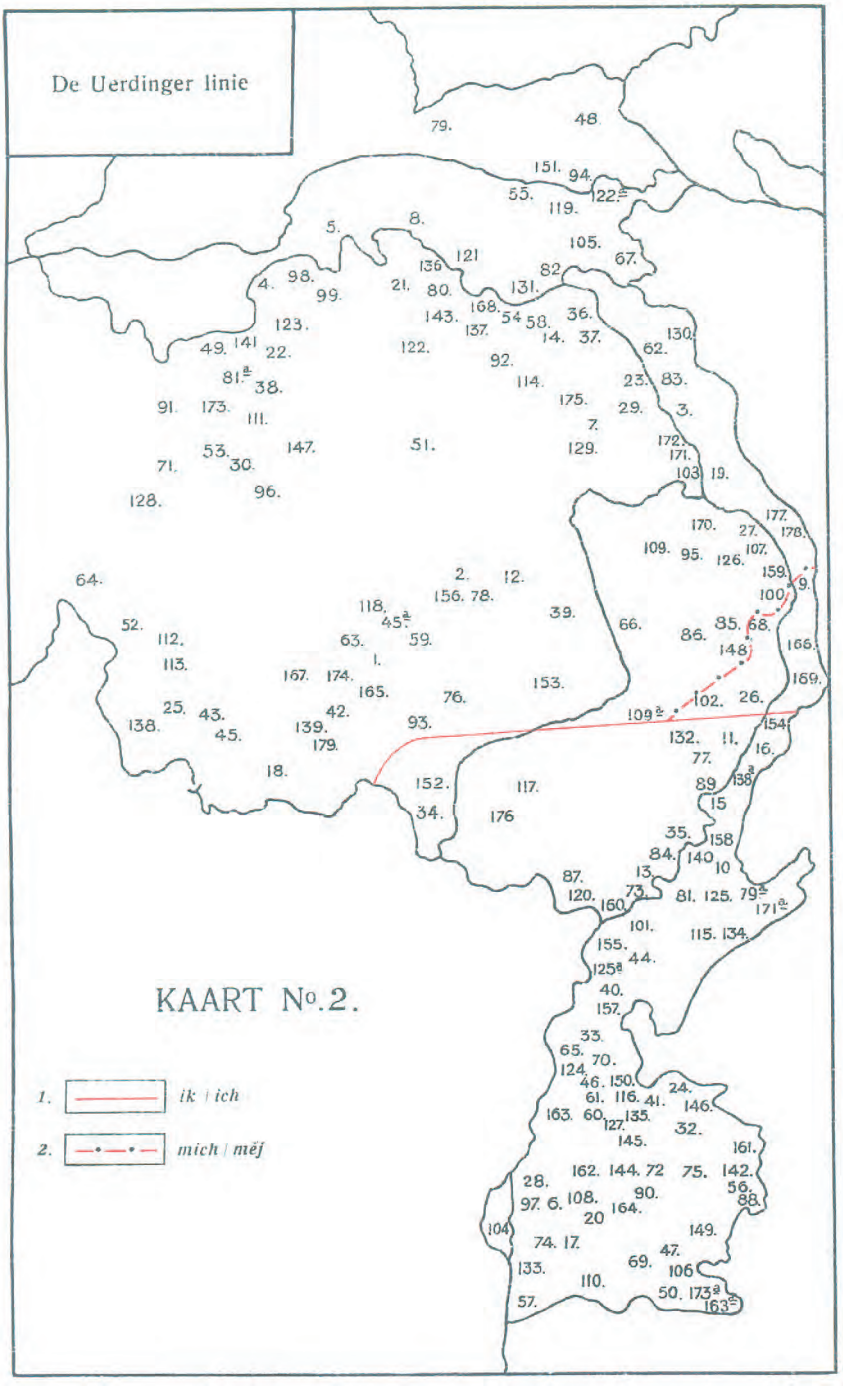
De Uerdinger linie
KAART No. 2.
1. ik / ich
2. mich / mëj

begrensd ten noordwesten door de dorpen Sevenum, Horst en Lottum, ten zuidoosten door Maasbree, Grubbenvorst en Arcen, om de Duitsche grens te overschrijden nabij den huize Roodebeek. Zij sluit aan bij de lijn, door Ramisch beschreven bl. 39, alhoewel deze iets zuidelijker ligt, nl. tusschen Herongen en Straelen: zuidelijk blijven verder Wankum en Wachtendonk, noordelijk Aldekerk en Vluyn.

Volledigheidshalve laat ik hier het verschil in verbuiging van de persoonlijke voornaamwoorden volgen in en buiten het Michkwartier. Als typen neem ik Venloo en Horst.

Iste pers.		IIde pers.		IIIde pers.	
Venloo	Horst	Venloo	Horst	Venloo	Horst
ik	*ik*	*dich*	*gĕj*	*hē*	*hĕj*
mich	*mĕj*	*dich*	*ŏw*	*um*	*um*
wĕj, wij	*wĕj*	*gĕj, gij*	*gĕj*	*zĕj, zij*	*zĕj*
ŏs	*ŏs*	*ŏch*	*ŏw*	*eur*	*eur*[1])

Het bezittelijk voornaamwoord luidt:

mie(n)	*mie(n)*	*die(n)*	*ŏw*	*zie(n)*	*zie(n)*
ôs	*ôs*	*oew* }	*ŏw*	*eur*	*eur*
		ôch }			

Bovenstaande Venloosche vormen zijn beslist de *eenige*. Verouderd is nog slechts *doê* voor *dich*, voortlevend in de spreekwijze „mit doê en dich sprēkə", waar de tegenstelling de oude vorm heeft gered.

[1]) de *u* van *um* en de *eu* van *eur* zijn gerekt.

3. De -lik/-lich-linie.

Volgens de opgave van Ramisch, bl. 17, dient men deze linie nabij de Nederlandsche grens omstreeks Breyell te zoeken. Zij loopt dan in noordelijke richting tot Lintfort: d.w.z. wel niet geheel evenwijdig met de Uerdinger-linie, maar zij beweegt zich toch vrij wel op hetzelfde vlak. Daarentegen toont deze linie in Limburg veeleer neiging, den loop van de Benrather-linie te volgen. Inderdaad verstrekten de lijsten van de steekwoorden *gemakkelijk, begeerlijk, gruwelijk, kouwelijk, mogelijk,* door verdere persoonlijke nasporingen aangevuld, het eenvormig resultaat, dat in ons land bedoelde lijn begrensd wordt: ten noordwesten door Schinveld, Brunsum, Schinnen, Schimmert, Valkenburg, Berg en Terblyt en Mheer, ten zuidoosten door Ubach over Worms. Heerlen, Heek, Klimmen en Gulpen.

Door dit resultaat wordt Frings in het gelijk gesteld, die DDG. (*Deutsche Dialektgeographie*) V, bl. 73 betoogt, dat „Ramischs Linienführung von Grefrath bis Breyell sich ...kaum halten lässt". Hij neemt als steekwoord *Geistlicher* en bevindt, dat „nicht Breyell, sondern Gangelt im äussersten Südwesten meines Sprachgebietes, in unmittelbare Nähe der Benrather Linie" de zuidelijkste plaats is (bl. 74). Dit klopt geheel met onze waarneming. Benoorden *Ubach-over-Worms* komt de lijn ons land binnen.

Toch geeft Frings toe, dat dit niet voor alle woorden geldt. Er bestaan een menigte overgangsvormen (maar die dan ook als zoodanig gewaardeerd moeten worden), en het kan wel niet anders of de lijn in Nederland zal zich aldoor in zuidelijke richting verplaatsen, terwijl zij in Duitschland steeds meer noordelijk terug wijkt: de Nederlandsche kultuurtaal immers begunstigt de *lik*-vormen, terwijl de Duitsche de *lich*-vormen gedurig doet toenemen.

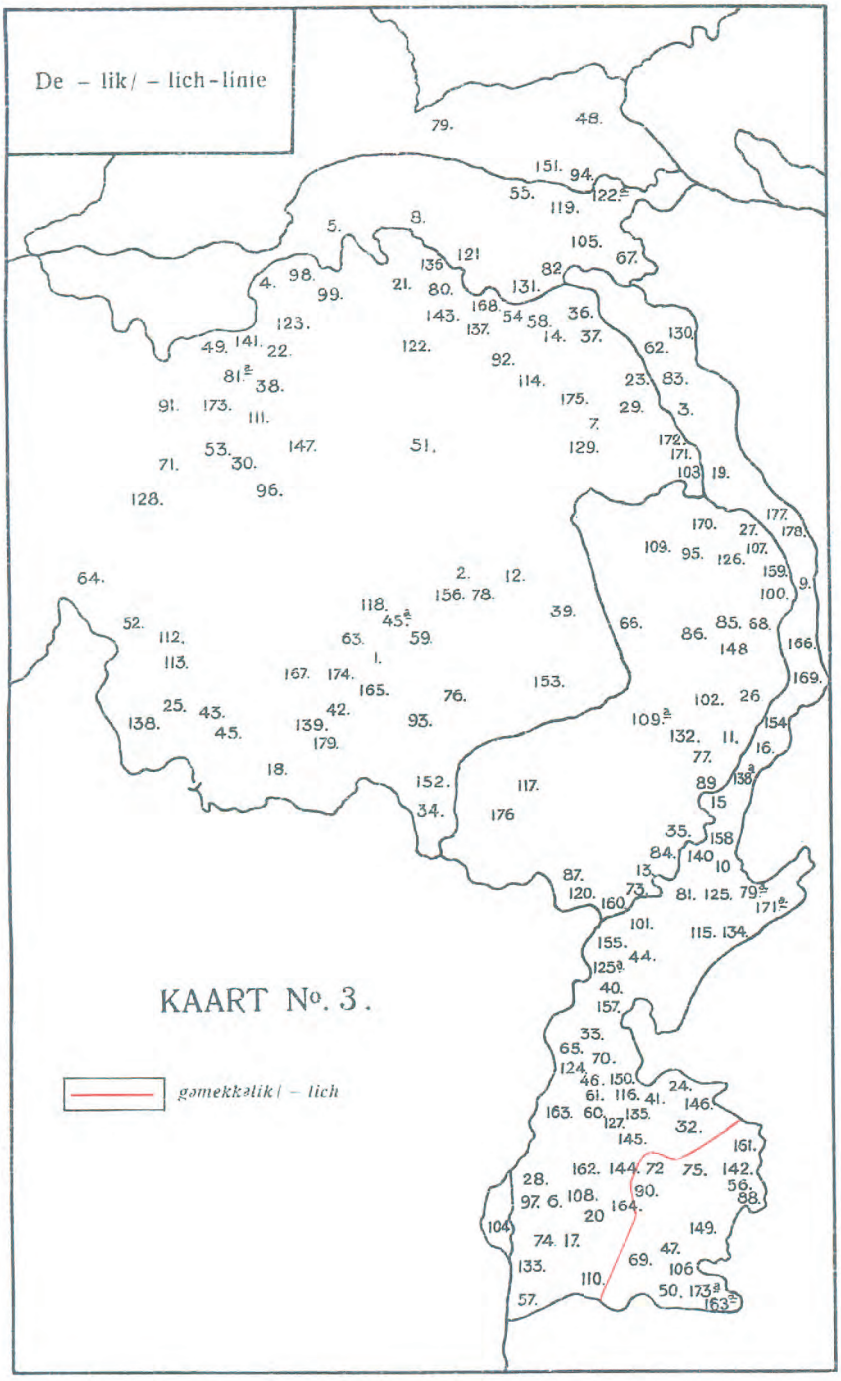
De – lik/ – lich-linie
KAART No. 3.
gemekkelik/ – lich

4. De verscherpingslinie.

Ik laat nu deze linie volgen, omdat ik de verscherping als een der voornaamste caracteristica van de zuidoostelijke dialekten beschouw. Dit is een persoonlijke meening, en het gaat hiermee als met het aanleggen van een beslissenden maatstaf om te achterhalen, of het Noordhollandsch benoorden het Y dichter bij het Friesch dan bij het zuidelijker Hollandsch en Utrechtsch staat. Terecht merkt van Wijk in zijn belangrijk artikel *Over Dialektgrenzen* in *De Nieuwe Taalgids* VI, bl. 121 op: „naar welke zijde hij (nl. de weegschaal) door zal slaan, hangt van ons subjektief gevoelen af, 't hangt daarvan af, welke eigenaardigheden *voor ons het zwaarst wegen.*"

Zwaar nu weegt bij de beoordeeling van de zuidoostelijke dialekten het eigenaardige der *boum | bô:m-linie* bij mij vooral, omdat het accent in het algemeen — intensiteits- zoowel als muzikaal accent — zulk een overwegende rol speelt in de dialektgroep die het voorwerp van ons onderzoek uitmaakt. Het is hier niet de plaats nader op dit thema in te gaan: wellicht vind ik hiertoe in een volgende monografie de gelegenheid. Voorloopig verwijs ik dus naar het artikel van J. H. Kern in de *Indogermanische Forschungen* XXVI, 258 vv.: *Zum Verhältnis zwischen Betonung und Laut in nieder-limbürgischen Mundarten.*

Vooreerst dan: welke is de geaardheid van het accent, dat hier in het woord *bô:m* door het teeken [:] wordt aangeduid?

Sedert Maurmann, *Grammatik der Mundart von Mülheim a.d. Ruhr* (Leipzig 1898), is hiervoor de term „circumflectierte Betonung" gebruikelijk. Men vindt hem bij Müller, Münch, Hasenclever, Thomé en ook bij Ramisch. De passus bij Maurmann luidt als volgt: „Das Wesen der zircumflectierten Betonung besteht darin, dass die Stimme, von einem hochgegriffenen, scheinbar stark hervorgehobenen, schnell verlassenen Anfangstone zu einem tief gelegen Endton entschlossen hinabspringt. Der Interval zwischen diesen beiden Tönen entspricht dem Unterschied der Tonhöhen einer betonten Stammsilbe und einer unbetonten Folgesilbe. In stark hervorgehobenen Wörtern beträgt es eine Quart oder Quinte; im Zusammenhang der Rede ist es gewöhnlich geringer. Eine zircumflectiert betonte Silbe vereinigt expiratorischen Haupt- und Nebenton in sich; der erste Expirationsgipfel ist stets stärker betont

als der zweite. Der Uebergang zwischen den zwei Expirationsgipfeln ist ein unmittelbarer: Kehlkopfversluss findet niemals statt. Bezeichnet wird der musikalische Hochton mit (·), der musikalische Tiefton mit (.)" (bl. 4).

Volgens deze uiteenzetting zouden we hier te doen hebben met den sleeptoon, die in tegenstelling met den stoottoon tweetoppig is: twee kulminatiepunten heeft, zoowel wat het intensiteits (expiratorisch)-, als wat het muzikaal accent betreft. Nu is het buiten twijfel, dat de stem in Limb. *bô:m, stî:f* (stijfsel) enz. daalt, en dat ook de intensiteit afneemt. Duidelijk spreekt dit vooral uit de kymografische opname, die men bij Frings, DDG. V, bl. 243 vindt. Maar een tweetoppig accent zou veronderstellen, dat de toon na het dalen weer rijst en toeneemt in kracht, — en dáarvan is in bedoelde vormen niets te bespeuren. Ik ga dus geheel akkoord met Frings, waar hij DDG. V, bl. 7 op voorstel van Wrede liever van „Schärfung" dan van circumflexie spreekt, en waar hij bl. 224, vooral echter DDG. XIV, geheel aan een bespreking der rheinische Accentuierung gewijd, bl. 69 betoogt, „dass die ... circumflectierte oder gar zweigipflige Betonung genannte Accenterscheinung ... in den Kerngebieten nichts mit dynamischer Zweigipflichkeit und auch nichts mit musikalischem Doppelton zu tun hat".

Na bespreking met van Ginneken, meen ik voor het Limburgsch drie soorten van syllabische accenten te mogen vaststellen. Ik maak dan abstraktie van hetgeen Kern, IF. XXVI, bl. 259 noemt: „stark geschnittener eingipfliger Akzent", zooals b.v. in het Maastr. *glát*, en „schwach geschnittener eingipflicher Akzent," zooals in het Maastr. *vāl*.

1. Steekwoord *stî:f* ‚stijfsel' (of *štî:f*, naar gelang het een dialekt benoorden of bezuiden de Panninger linie geldt; dus Venl. *stî:f*). De silbe wordt met één enkelen, eenvormigen expiratie-stroom uitgesproken: het dynamisch accent is dus eentoppig. Maar het inzetten van de vokaal is buitengewoon sterk, en dan volgt plotseling een belangrijke vermindering van intensiteit, die letterlijk omlaag *valt*, en mét de intensiteit de muzikale toon. De verzwakte luchtstroom brengt nu in het strottenhoofd een stemhebbenden, maar kleurloozen klinker voort, dien men strottenhoofdklinker zou kunnen noemen. Het interval is verschillend en wisselt tusschen een kwint en een terts. Een tweede kulminatie-punt, hetzij van expiratorischen, hetzij van muzikalen aard wordt echter niet bereikt. Zelfs de volgende konsonant, plots afgebroken, is ten gevolge van het ver-

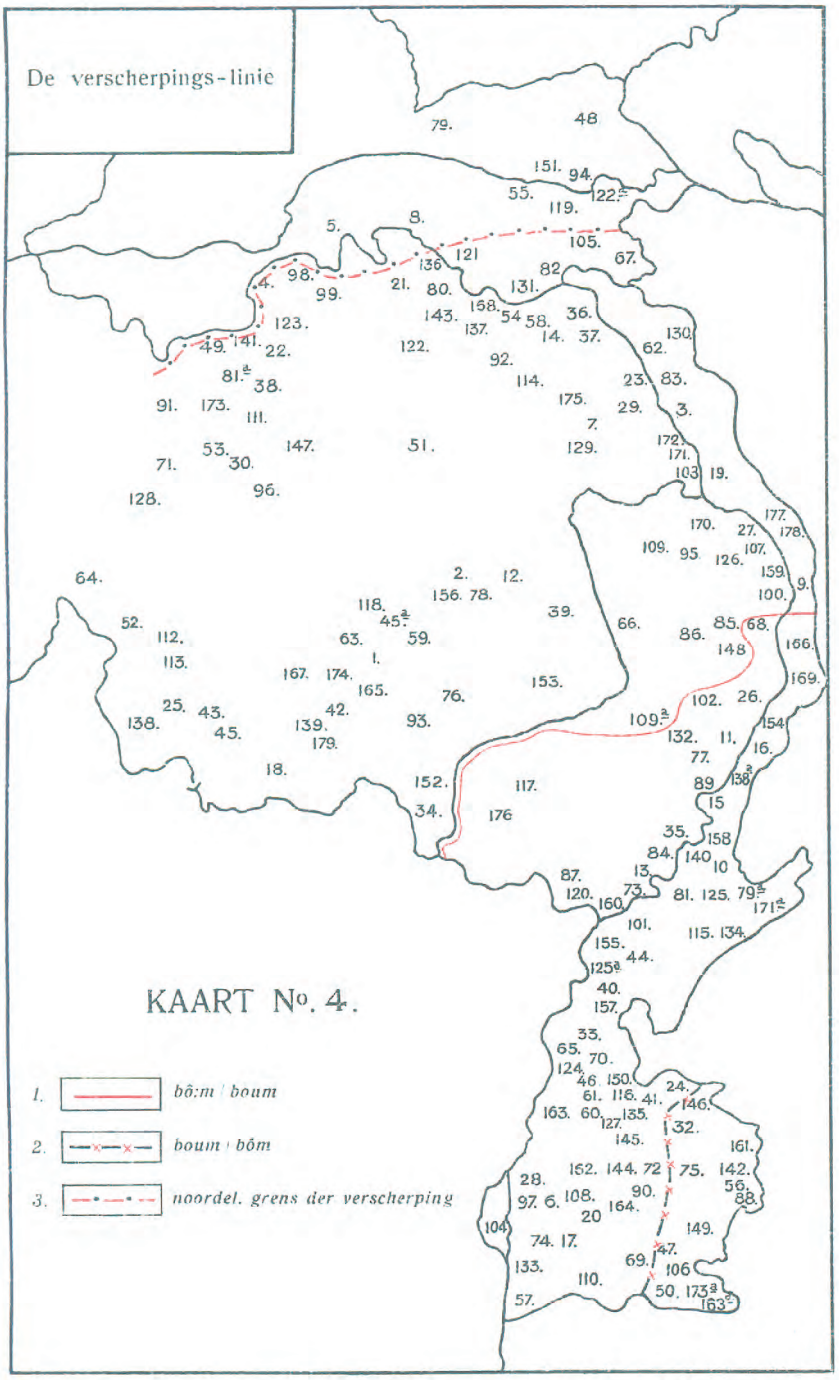
De verscherpings-linie
KAART No. 4.
1. bô:m / boum
2. boum / bôm
3. noordel. grens der verscherping

zwakken van den luchtstroom abnormaal kort. Dit accent 1 wordt terecht *verscherping* genoemd.

2. Steekwoord *stīf* ‚stijf'. Hier juist het omgekeerde: de vokaal zet zacht in; gaandeweg gaat het crescendo, en langzaam weer decrescendo. Ook gaat doorgaans de muzikale toon in het midden van de vokaal omhoog, maar toon en geluidskracht nemen gelijkmatig toe en af, zoodat ook hier weer van tweetoppig accent geen sprake is. Het accent is zwak gesneden. De tijdsduur der vokalen in accent 1 en 2 verhoudt zich als 1 : 3; van de slotmedeklinkers als 1 : 2.

3. Wanneer op een silbe met accent 2 een bizondere logisch-psychologische nadruk valt, of wanneer deze silbe een spreekakt op-zich uitmaakt, wordt de tijdsduur vermeerderd, de lange groeit tot een overlange, en zoo ontstaat, kán althans ontstaan, tweetoppigheid zoowel in dynamisch als in muzikaal opzicht. Zie ook Frings, DDG. XIV, bl. 10. Of in het Limburgsch kwaliteitsverschillen in de artikulatie voorkomen, zou ik niet durven beweren. Maar stellig is de tweetoppigheid van dien aard, dat de eerste top in dynamisch en muzikaal opzicht belangrijk hooger is dan de tweede. Ik moet hier bijvoegen, dat dit verschijnsel onder genoemde voorwaarden bij alle lange klinkers en tweeklanken kan optreden; als tweeklanken gelden ook korte klinkers in verbinding met de continuae *r*, *l* en met de nasales *m*, *n*. B.v. Venl. *stank stīf* ‚sta stijf;' *'d is vandāch kalt* ‚'t is vandaag koud'.

4. Ook bij het accent 1 kan onder inwerking van het affekt tweetoppigheid voorkomen, maar slechts zelden, en meer individueel dan plaatselijk. Na het verzwakken van de expiratie volgt dan weer een geringe versterking, verbonden met een geringe muzikale stijging. Naar het mij voorkomt heeft dit echter slechts dan plaats, wanneer de syllabe op *l*, *r*, *m*, *n* eindigt, en wel met dien verstande, dat een liquida en nasalis sonans gevormd worden, dus: *l̥*, *r̥*, *m̥*, *n̥*.

Nu betoogt Kern, IF. XXVI, bl. 259 vv., dat hetgeen door Maurmann over de Nederrijnsche tweetoppige betoning (lees: verscherping) gezegd wordt, eveneens voor de nl.-Zuidlimburgsche dialekten geldt, en ook wel voor de meer noordelijke dialekten van Sittard, Roermond; verder, ten deele althans, voor Belgisch Limburg en Brabant. Volkomen te recht. De vraaglijsten, en vooral ook de persoonlijke waarnemingen, hebben mij zelfs geleerd, dat Ramisch gelijk heeft, wanneer hij de zienswijze van Diederichs niet deelt,

als zou de grens der verscherping met de Uerdinger linie samenvallen. Juist benoorden die lijn vertoont dit accent een geheel eigenaardige ontwikkeling. „Erst nördlich von Geldern", schrijft hij, „nimmt die ganze Betonungsweise allmählich eine andere Färbung an. Sie wird ebener, monotoner und scheint so von vornherein zum eingipfligen Accent (lees: ohne Schärfung) zu neigen. Aber trotz eingehender Versuche habe ich zu einer festen Grenze zwischen Circumflexion und Eingipflichkeit mit dem blossen Ohr nicht kommen können. Soviel ich beobachtet habe, scheint der Uebergang von der Circumflexion zur Eingipflichkeit allmählich stattzufinden, wie man ja auch wohl a priori anzunehmen geneigt sein wird" (DDG. I, bl. 8).

Juist zoo is het ook mij in Noord-Limburg gegaan. Toch meen ik te mogen veronderstellen, dat de door mij getrokken lijn, waarvolgens de verscherping ten noorden begrensd wordt door de plaatsen Groesbeek, Malden, Heumen, Overasselt, Niftrik, Ravenstein, Berghem, Lithooien, Lit, Alem, Rosmalen en Engelen, vrij nauwkeurig is. Verder kon ik, althans aan de hand van onze vraaglijsten, de lijn niet vervolgen. Zij loopt dus heel wat noordelijker dan op Duitschen bodem, wanneer Ramisch althans het ware treft met zijn bewering, dat Winnekendonk, noordoostelijk van Kevelaer, beslist geen verscherping meer vertoont.

* * *

Ik volg natuurlijk Ramisch in de opsomming van de morfologische omstandigheden waaronder accent 1 optreedt: immers het is de door hem getrokken linie, die ik tot aan de Belgische grens vervolg. Den overgangsklank, die zich vooral vóor syllabe-sluitende *r*, maar ook vóor andere fonemen ontwikkelt, veelal door ə voorgesteld, b.v. *hōˑə.r*, ‚haar', heb ik doorgaans niet weergegeven.

Ofschoon het eigenlijk buiten het kader van deze verhandeling ligt, de oorzaak en het intieme wezen van deze accentueering nader te onderzoeken, kan ik toch niet nalaten hierover een enkel woord te zeggen. Doorgaans stelde men voor den zoogenaamden circumflexus het verzwakken en ten slotte verdwijnen der slotsyllaben aansprakelijk, terwijl men het tweetoppig accent van sommige „spontan circumflierte" syllaben aldus trachtte te verklaren, dat de klinkers meestal uit oude tweeklanken waren ontstaan. Leihener verklaarde boudweg: „Damit ist kurz gesagt, dass ich für jede circumflectierte Betoning den Grund in einer combinatorischen

Circumflexion sehe, wobei natürlich die Analogie in ähnlichen Wortklassen nicht geleugnet werden soll".

Nu heeft echter Frings (en onafhankelijk van hem Scheiner, Archiv XXXIV, bl. 395 en 406) zonneklaar aangetoond, dat hetgeen men voor oorzaak hield slechts gevolg is. Zooals reeds gezegd wordt de tijdsduur van den klinker verkort; maar ook die van de volgende konsonant en de daarop volgende vokaal: deze werd gereduceerd en verdween dan. De verklaring voor deze verkorting zoekt Frings in de tempo-wet, waarvolgens de spreker het tempo verhaast, wanneer hij zich bewust is, dat hij een lange klankreeks te spreken heeft. Ik verwijs de belangstellenden naar Frings' uiteenzettingen DDG. V, bl. 228, en XIV, bl. 88 vv. Maar ik stel er prijs op hier verklaren, dat ik gaarne met deze zienswijze akkoord ga.

* * *

Algemeen zuidoostelijke verscherping heeft plaats (in geïsoleerd gesproken woorden) als volgt:

1. Onafhankelijk van een volgende silbe en van de geaardheid van de volgende konsonant, treedt de verscherping op bij de dialektische vertegenwoordigers van:

wgerm. ā :	*slō:p*	‚slaap'	*drō:t*	‚draad' [1])
wgerm. ē :	*brê:f*	‚brief'	*vê:l*	‚viel'
wgerm. ō :	*hô:t*	‚hoed'	*blô:t*	‚bloed'
wgerm. *ai* (= ohd. *ê*) :	*snie'ə.*	‚sneeuw'	*klie'ə.*	‚klaver'
wgerm. *au* (= ohd. *ô*) :	*doe:t*	‚dood'	*loe:n*	‚loon'
wgerm. *eo* :	*lê:t*	‚lied'	*vê:r*	‚vier'

2. Bij synkope of apocope van een niet beklemtoonde *-e*. Zoo b.v. *he'l.* ‚hel', mlimb. *helle; stu'm.* ‚stem' mlimb. *stemme; ou:ch* ‚oog', mlimb. *ouge*. De verscherping dient dan ook ter onderscheiding van enkelvoud en meervoud. Aldus enkelv. *berch* ‚berg', meerv. *be'r.ch*, mlimb. *berge;* enkelv. *dāch* ‚dag', meerv. *dā:ch*, mlimb. *dāge*. Wat den verscherpten datief-vorm betreft, waarvan Ramisch, bl. 10, Maurmann, bl. 64, Frings, DDG. IV, bl. 90 aanm. 3 gewagen, deze vertoont zich eveneens in staande limb. uitdrukkingen als *van dā:ch, oête wē:ch* en dergelijke.

3. Bij het wegvallen van een intervokalische dentaal; b.v. *kê:l* ‚kiel', *vā:m* ‚draad'.

[1]) De ō is halflang.

4. Een markant verschil vertoont de behandeling van westgerm. *au* en *ai* (ondersch. = ohd. *ou* en *ei*) en wel in die mate, dat het ons dialektgebied in twee groote helften splitst. Terwijl namelijk in het zuidelijk (zuidoostelijk) gedeelte de verscherping van deze klanken slechts in open lettergreep, en nog slechts vóor stemhebbenden konsonant, optreedt, komt zij in het noordelijk (noordwestelijk) gedeelte zoowel in gesloten als in open lettergreep voor, en wel onverschillig welk fonema volgt. Zoo b.v. zuidelijk: *dru'i.mə* ‚droomen', *zu'i.mə* ‚zoomen', *bu'i.gə* ‚buigen', maar *loupə* ‚loopen', *duipə* ‚doopen', *boum* ‚boom', *droum* ‚droom', *zoum* ‚zoom', *stein* ‚steen'. Daarentegen hoort men noordelijk vormen als *bô:m* (*boe:m, bŏ:m*) ‚boom', *drô:m* ‚droom', *rô:k* ‚rook', *hô:p* ‚hoop'; *hê:t* (*hie:t* enz.), *zwê:t* ‚zweet', *dê:l* ‚deel', en verder *lô:pə* ‚loopen', *dŷ:pə* ‚doopen' enz. De linie op Nederlandschen bodem sluit zich nauwkeurig bij de Duitsche aan, die tusschen Straelen en Herongen naar onze grens loopt. Noordwestelijk liggen Arcen, Lottum, Horst, Sevenum, Meijel, Someren, Heeze, Leende, Soerendonck, Budel; zuidoostelijk Velden, Grubbenvorst, Maasbree, Panningen, Nederweert en Weert.

Hierbij dient te worden opgemerkt, dat het bovenstaande slechts voor de vertegenwoordiging van westgerm. *au* volstrekt opgaat, terwijl bij de dialektische vertegenwoordiging van westgerm. *ai* de verscherping o.m. beperkt is tot gesloten lettergrepen: zie hier-Ramisch, bl. 13.

* * *

Doorgaans wordt bezuiden de in het bovenstaande aangeduide linie de westgem. *au* (= ohd. *ou*) in het Limburgsche dialekt vertegenwoordigd door *ou*, en de westgerm. *ai* (= ohd. *ei*) door *ei*. Dus: *boum* ‚boom', *droum* ‚droom', *louk* ‚ajuin'; en *zweit* ‚zweet', *weik* ‚week', *zeip* ‚zeep'. Maar in den zuidoostelijken hoek van Limburg herrijst de monoftong *ô* en *ê*, nochtans zonder verscherping, dus: *bôm, drôm, lôk, žwêt, wêk, zêp*; vergel. Ramisch, bl. 36, 36. Ten noorwesten van de linie liggen Gulpen, Valkenburg, Klimmen, Heek, Schinnen, Puth, Doenrade, Bingelrade; ten zuidoosten Epen, Wittem, Mechelen, Eys, Heerlen, Brunsum en Schinveld.

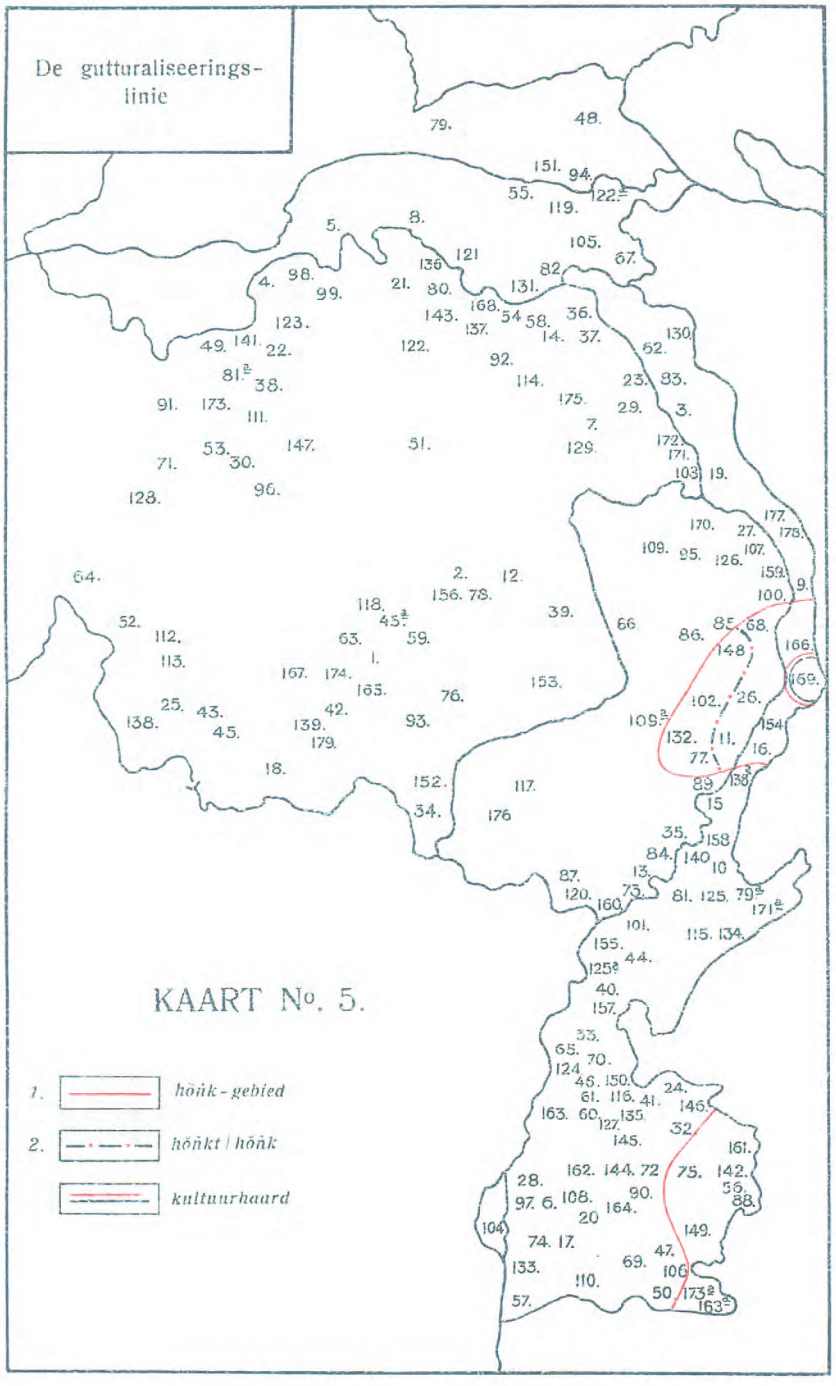
De gutturaliseerings-linie
KAART No. 5.
1. hôñk - gebied
2. hôñkt / hôñk
kultuurhaard

5. De gutturaliseeringslinie.

Het voor onze zuidoostelijke dialekten, en vooral voor het Ripuarisch, zoo uitermate belangrijk verschijnsel der palataliseering of mouilleering stel ik mij voor naderhand in een afzonderlijke verhandeling uiteen te zetten. Wij zagen reeds enkele belangrijke gevallen. Hiermee hangt ook het verschijnsel samen van de gutturaliseering van *n* + dentaal na korten palatalen of velaren klinker, door Ramisch besproken op bl. 23 vv.; zie ook bl. 13 en 14, en Frings, DDG. V, bl. 99 vv., XIV, bl. 75 vv. In oorspronkelijken auslaut, zegt Ramisch, ontwikkelde zich oude *nd* tot *nk*, in oorspronkelijken inlaut tot *n*; zoo b.v. *hŏnk* ‚hond', *he'n̊.* ‚handen'. Deze laatste vorm bewijst voor de chronologie van de gutturaliseering, dat zij vóor de apocope van de *-e* moet hebben plaats gehad. De linie van dit verschijnsel, door Ramisch getrokken, loopt benoorden Wankum, Herongen, en Niederdorf naar de Limburgsche grens; inderdaad vinden wij haar in Limburg tusschen Velden en Arcen. Maar eigenaardiger wijze keert zij een tiental kilometer bezuiden Venloo weer naar de Duitsche grens terug, na slechts een kleinen sector van het Nederlandsch gebied te hebben afgesneden. Op den rechter Maasoever omsluit het gutturaliseeringsgebied Velden, Venloo, Steil, Tegelen en Belfeld, op den linker Maasoever Grubbenvorst, Sevenum, Blerik, Baarloo, Maasbree, Panningen en Helden. In het Zuiden onzer provincie Limburg keert de linie echter nogmaals terug, en omsluit nu Heerlen, Ubach, over Worms, Schaesberg, Eygelshoven, Kerkrade, Simpelveld en Vijlen. Heeft bij de meervoudsvorming apocope van de *-e* plaats, dan wordt de voorafgaande silbe regelmatig verscherpt. Zoo b.v. *haṅk* ‚hand', *taṅk* ‚tand', *wiṅk* ‚wind', meervoud *he'n̊.*, *te'n̊.*, *wi'n̊.*

Noordwestelijk van onze gutturaliseeringslinie ligt een gebied, waar in bedoelden stand verscherping plaats heeft, terwijl doorgaans de klinker wordt gerekt. De linie, die dit gebied begrenst, valt grootendeels met de *bô:m/bɔ:m*-linie samen. Men hoort hier dus meestal *hâ:nt*, *hô:nt*, somtijds *ha'n.t*, *ho'n.t*; zie over dit verschijnsel Ramisch, bl. 13, 14, en Hanenberg, *Studien zur niederrheinischen Dialektgeographie zwischen Nymegen und Uerdingen* (DDG. VIII), bl. 188; beiden zijn van oordeel, dat een scherpe afbakening tusschen lange en korte vokaal niet wel mogelijk is.

Wij moeten dus in Limburg onderscheiden een noordelijk en een zuidelijk gutturaliseerings-gebied. Maar in het westen van het noordelijk gebied vormen merkwaardiger wijze de dorpen Helden, Panningen, Maasbree en Sevenum weer een nauwere eenheid, die gekenschetst wordt door auslautende *t*; b.v. *haṅkt, hŏṅkt, laṅkt* ‚hand, hond, land'. Moeten wij deze vormen beschouwen als overgangsvormen tusschen b.v. *hant* en *haṅk*? Na het voltrekken van het gutturaliseerings-proces zou in de normale vormen de auslautende dentaal dan verdwenen zijn: een ontwikkeling van *hant* tot *haṅkt* en verder tot *haṅk*. Men kan het plat-Amsterdamsch van Bredero als analogie te hulp roepen, waar men immers óok vormen vindt als *branckt, honckt, lanckt, monckt, pongt, sangt* enz. (evenals trouwens in het Delftlandsch van Huygens, zie Te Winkel, *Tijdschrift* XVIII, bl. 172), maar ook als *verstanck, schank* e.d., waarbij de ausl. *t* of *d* klaarblijkelijk weggevallen is vóor volgende dentaal of in pausa. Intusschen wijst het feit, dat Helden en Panningen na palatalen klinker niet mee doen, maar zich aansluiten bij de uitgestrekte zuidelijke groep, die nasaal én dentaal palataliseert, dus: *kiñt'* ‚kind', *riñt'* ‚rund', in een andere richting. Het ontwikkelingsproces van *n* + dentaal tot *ṅk* berust inderdaad in laatste instantie op een oorspronkelijk gemouilleerde uitspraak van de *n*; en dus dient men vormen als *haṅkt* en *hŏṅkt* te beschouwen als kontaminatie-vormen. Aldus ook Frings, DDG. V, bl. 86, *Beiträge* XLI, bl. 229.

Uit kultureel oogpunt is vooral nog het volgende van belang. De stad Venloo ligt midden in het gutturaliseerings-gebied, en heeft zonder twijfel voorheen den algemeenen regel gevolgd. Nú is er geen spoor meer van te bekennen, behoudens den imperatief *staṅk* van *stōn* ‚staan'. De vrij eenvoudige verklaring is deze, dat hier de uitspraak van het Algemeen Beschaafd alreeds de dialektische uitspraak, en wel sprongsgewijze, heeft verdrongen. Maar merkwaardig is het ook, hoe Venloo als kultuurhaard deze kultuurinwerking op beurt alreeds in de omgeving doet gevoelen. Hiervoor is Blerik, vlak aan de overzijde van de Maas, als het ware de voorstad van Venloo, natuurlijk het allereerst vatbaar. In de vraaglijsten vind ik dan ook voor Blerik: *zant, bŏnt, hant, hŏnt, lant* als in het AB., althans wat de gutturaliseering betreft; slechts voor ‚mond' en ‚kind' worden de dubbelvormen *mŏnt ~ mŏṅk, kint ~ kiṅk* opgegeven. Van de drie dorpen, die in Venloo's onmiddelijke nabijheid liggen, ongeveer op een uur (gaans,

wel te verstaan) afstand, heeft Velden alreeds de dubbelvormen *bŏnt ~ bŏnk*, Grubbenvorst zegt *lant* en *bŏnt*, en Baarloo kent de doubletten *lant ~ laṅk*. Dat juist het woord *land* het meest geuniformiseerd werd, is natuurlijk licht verklaarbaar.

Volge hier een tabel van enkele vormen uit het gutturaliseeringsgebied; het zijn de dialektische vertegenwoordigers van het AB. *hand, hond, kind, land, mond, zand* en *bont*.

Venlo	*hant*	*hŏnt*	*kint*	*lant*	*mŏnt*	*zant*	*bŏnt*
Blerik	*hant*	*hŏnt*	*kint* *kiṅk*	*lant*	*mŏnt* *mŏnk*	*zant*	*bŏnt*
Velden. . . .	*haṅk*	*hŏṅk*	*kiṅk*	*laṅk*	*mŏṅk*	*zaṅk*	*bŏnt* *bŏnk*
Grubbenvorst. . . .	*haṅk*	*hŏṅk*	*kiṅk*	*lant*	*mŏṅk*	*zaṅk*	*bŏnt*
Baarlo	*haṅk*	*hŏṅk*	*kiṅk*	*lant* *laṅk*	*mŏṅk*	*zaṅk*	*bŏṅk*
Sevenum. . .	*haṅkt*	*hŏṅkt*	*kieṅkt*	*laṅkt*	*mŏṅkt*	*zaṅkt*	*bŏṅkt*
Maasbree . .	*haṅkt*	*hŏṅkt*	*kieṅkt*	*laṅkt*	*mŏṅkt*	*zaṅkt*	*bŏṅkt*
Helden . . .	*haṅkt*	*hŏṅkt*	*kiñt′*	*laṅkt*	*mŏṅkt*	*zaṅkt*	*bŏṅkt*
Panningen. .	*haṅkt*	*hŏṅkt*	*kiñt′*	*laṅkt*	*mŏṅkt*	*zaṅkt*	*bŏṅkt*

6. De -s/-š-linie.

Overeenkomstig het Nederlandsch, zegt Ramisch, bl. 29, artikuleert een noord-westelijk gedeelte van ons taalgebied anl. westgerm. *sk.* niet als een enkelen *š*-klank, maar als een dubbelen klank, nl. *s* + *ch*. Het gebied, waar op Nederlandschen bodem de anl. westgerm. *sk* normaal door *sch* vertegenwoordigd is, wordt ten zuidoosten begrensd door de Uerdinger-linie tot Panningen, en van daar door de Panninger-zijlinie. Deze overschrijdt noordwestelijk van Stamprooy de Belgische grens, en bereikt tusschen Horpmael en Otrange het Romaansche taalgebied. Het verloop der Panninger-zijlinie heb ik beschreven in het *Tijdschrift* XXI, bl. 251; XXVI, bl. 81; vgl. *Limburg's Jaarboek* X, bl. 317, XIII, bl. 229. Zie ook Frings, DDG. V, bl. 82.

Anders is het lot van westgerm. *sk* in auslaut. Wrede wijst *Anz.* XX, bl. 332 een Nederrijnsch-Westfaalsch gebied aan, waar *-sk* door *s* vertegenwoordigd wordt, terwijl elders (zuidelijk) *š* heerscht. Ook in Limburg scheidt een scherpe linie de noordelijke dialekten met *-s* van de zuidelijke met *-š*. Maar de lijn loopt veel zuidelijker dan bij Ramisch, waar zij omstreeks Venloo de Nederlandsche grens nadert: noordelijk blijven Montfoort, Maasbracht, Stevensweert, Echt, Ohé en Laak, zuidelijk Herkenbosch, Vlodrop, Posterholt, Dieteren, Susteren. Hier past dezelfde opmerking als bij de *-lik/-lich*-linie: het verschil in ligging van beide linies wordt afdoende verklaard door het verschil van behandeling in de beide kultuurtalen. „Zu bemerken ist hier," zegt Ramisch, „dass in einigen Grenzorten des *s*-Gebietes die jüngere Generation umzweifelhaft zum *š*-Laut übergeht." In Nederland is dit omgekeerd: de jongere generatie gaat tot den *s*-klank over.

In kultureel opzicht zijn voorts twee dingen nog van belang. Vooreerst het feit, dat wij weer een kulturhaard vinden, evenals in het gutturaliseerings-gebied: ditmaal is het Maastricht. Zooals uit de bijgaande tabel blijkt, heeft hier, op één uitzondering na, de *š*-klank overal de plaats geruimd voor den *s*-klank. Maar de „beschaafde" Maastrichtsche uitspraak is ook niet in gebreke gebleven op die van de omliggende plaatsen in te werken, en nu leert ons dé tabel, dat de kultureele invloed van Maastricht zich hoofdzakelijk in zuidelijke richting beweegt, evenwijdig met den loop van de Maas en met het kanaal. St. Pieter en Eysden gaan met Maastricht

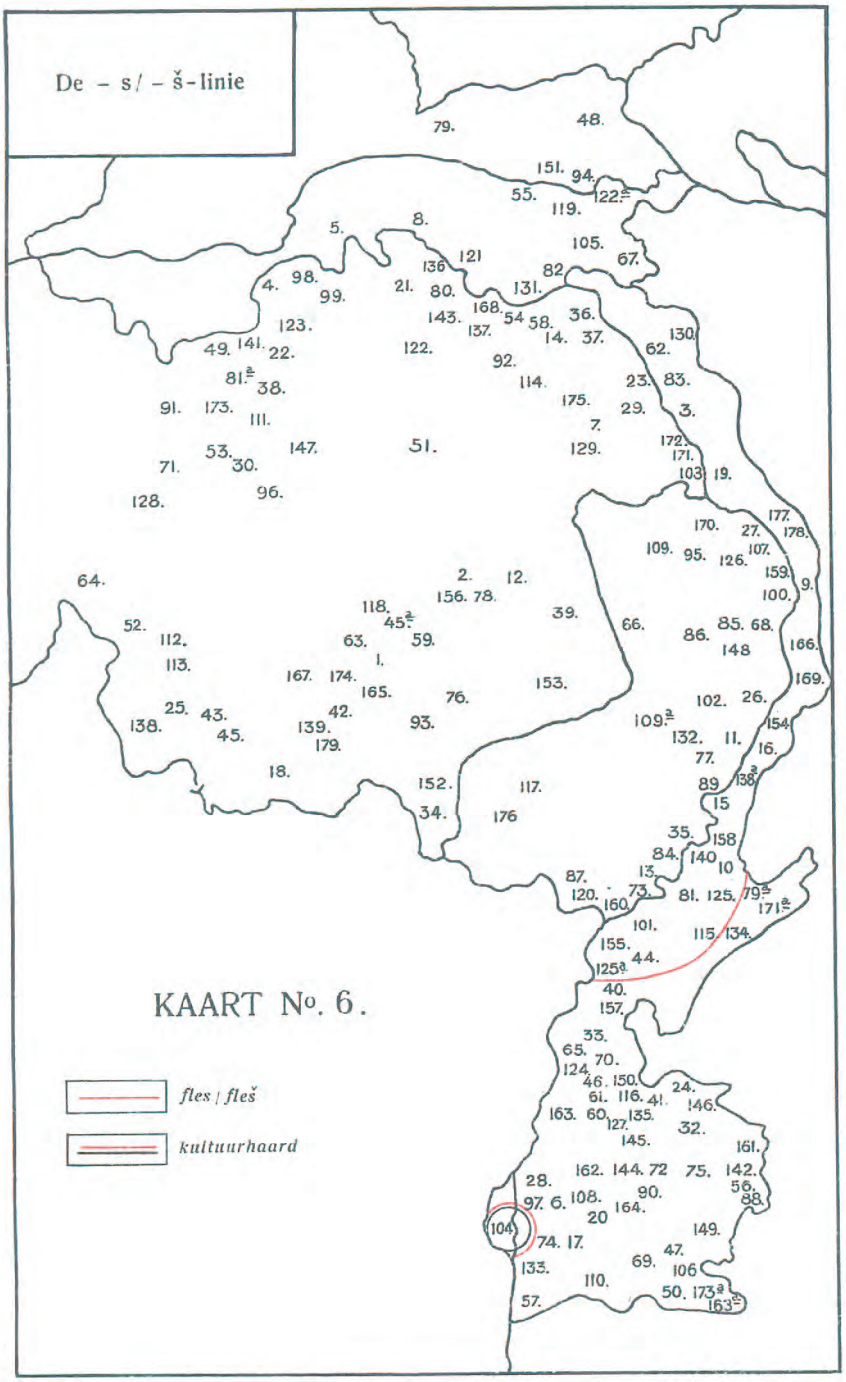
De – s/ – š-linie
KAART No. 6.
fles / fleš
kultuurhaard

mee. Het dorp Heer biedt dit eigenaardige dat, terwijl doorgaans de *š*-klank behouden bleef, sommige woorden uitsluitend den vorm van de kultuurtaal vertoonen. Te Limmel en Borgharen vindt men dubbelvormen, o.a. van de woorden *flesch, bosch, frisch, esch.* In plaatsen als Mheer (zuidoostelijk) bleef het *š*-gebied gaaf.

Verder is het eigenaardig, dat te Ohé en Laak en Stevensweert, beiden gelegen benoorden de linie, alleen het woord *musch* nog met *š*-klank gesproken wordt, terwijl uit onderstaande tabel blijkt, dat dit woord ook in het Maastrichtsch een geïsoleerde plaats inneemt. Het waarom van dit feit kan ik niet gissen.

	flesch	*tasch*	*bosch*	*visch*	*musch*	*frisch*	*vleesch*	*mensch*	*asch*	*wasch*	*esch*	*valsch*
Maastricht	s	s	s	s	š	s	s	s	s	s	s	s
St. Pieter	s	s	s	s	š	s	s	s	s	s	s	s
Eijsden	s	s	s	s	š	s	s	s	s	s	s	s
Heer	š	š	s	š	š	š	š	š	s	s	š	s
Limmel	s of š	š	s of š	š	š	s of š	š	š	š	š	s	š
Borgharen	š	š	s of š	š	š	s of š	š	š	s	š	s of š	s
Mheer	š	š	š	š	š	š	š	š	š	š	š	š

7. De -jə/-šə-linie.

Met de verdeeling van de diminutief-suffixen *-kə* en- *jə(-šə)* is het in onze zuidoostelijke dialekten gesteld als in het door Ramisch onderzochte gebied: *-jə(-šə)* staat alleen na dentaal, terwijl *-kə* na alle andere konsonanten en vokalen staat. Ook *-əkə* komt voor, zoo b.v. plaatselijk *hennəkə, hènəkə, hinnəkə* naast *heunkə* ‚hoentje' (waarvoor met inachtneming van den regel[1]) ook *kiepkə* en *poeləkə* gebezigd wordt); verder *tunnəkə* naast *tunkə* ‚tonnetje', *mennəkə, mènəkə* naast *menkə* ‚mannetje'; terwijl *-skə* uitsluitend na gutturaal voorkomt: Venl. *hukskə* ‚hoekje', *tungskə* ‚tongetje'.

Deze linie, die op Duitsch gebied tusschen Straelen en Herongen doorloopt en omstreeks Venloo de grens nadert, overschrijdt deze niet, maar snijdt heel wat zuidelijker slechts een hoekje van Limburg met de dorpen Posterholt, Vlodrop en Herkenbosch af. Deze drie dorpen vormen inderdaad een samenhangende groep, óok wat den intersonantischen hiatus betreft. Men zegt dáar inderdaad *retšə* ‚ratje', *hunšə* ‚hondje', *letšə* ‚latje' enz. Volgens de dialektbeschrijving van Frings, DDG. V. bl. 138 vv., zou deze lijn tusschen Waldfeucht en Saeffelen dan weer de Duitsche grens overschrijden en zich daar dekken met de palatiseerings-linie van *nd, nt* en *ld*, dus b + c + 5.—

Merkwaardiger wijze zien we nu het *šə*-suffix ook in een vrij aanzienlijken zuidwestelijken sektor optreden, door Ulestraten, Schimmert, Klimmen, Eijs-Wittem, Mechelen en Epen ten noordoosten begrensd. Zoo vindt men b.v. in het Maastrichtsch: *brytšə* ‚broodje', *bětšə* ‚beetje', *stertšə* ‚staartje', *peurtšə* ‚poortje' enz., zie J. Houben, *Het Dialect der stad Maastricht* (Maastricht 1905), bl. 57. Maar genetisch heeft dit verschijnsel met het boven beschrevene niets gemeen: het behoort tot de eigenaardigheden der Belgisch-Limburgsche dialekten en is daar wellicht aan Romaanschen invloed te danken. Voor ‚ratje' geeft Grootaers, *Het Dialect van Tongeren*, bl. 183, *rètšə* op, voor ‚maatje' *mjötšə* enz.

Tot hoever dit verschijnsel in België zich uitstrekt, is mij niet bekend. Hasselt en Lanaeken gaan met Tongeren en Maastricht;

[1]) Vgl. L. Grootaers, *Het dialect van Tongeren* (Lier 1910, overgedrukt uit de „Leuvensche Bijdragen"), bl. 183.

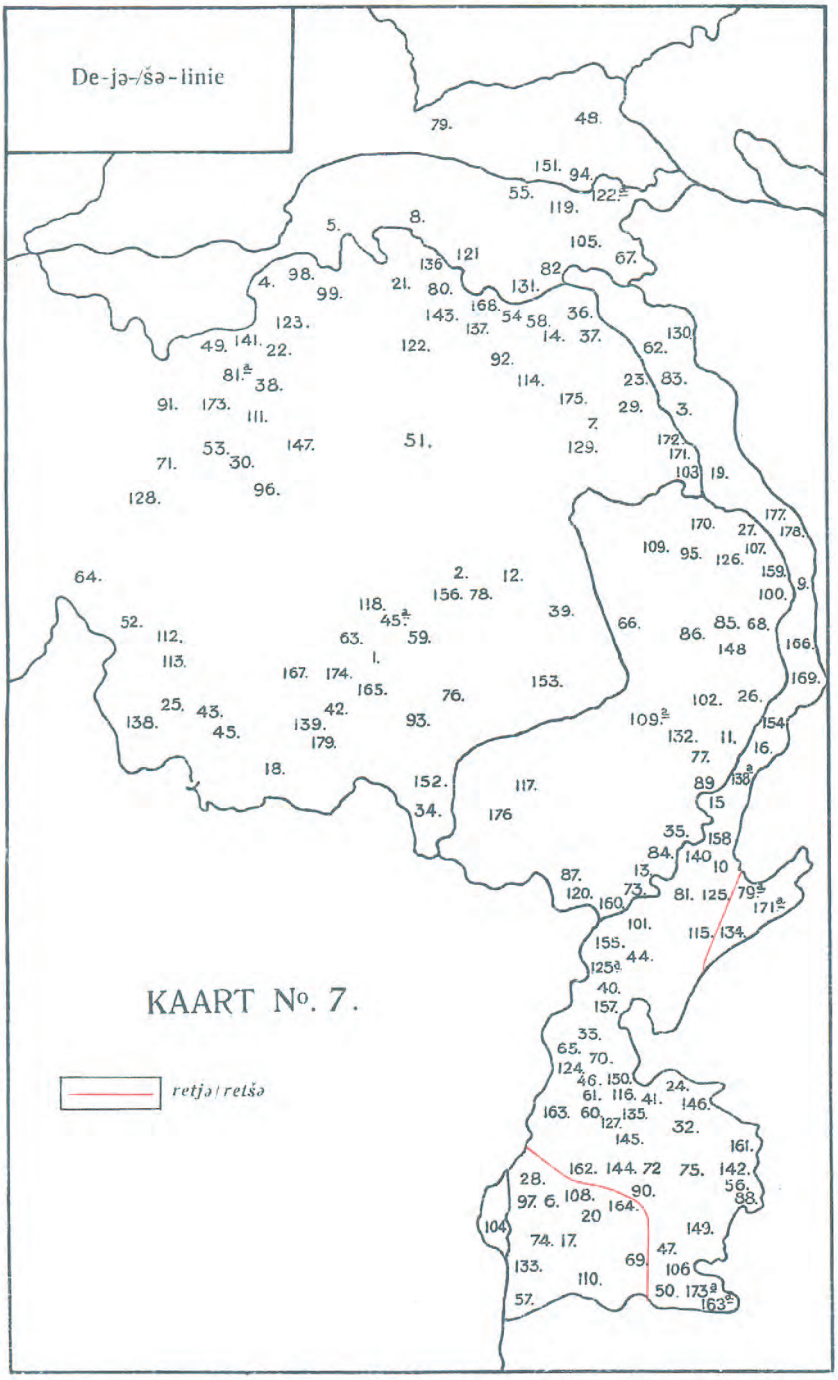
De-jə-/šə-linie
KAART No. 7.
retjə/retšə

te Thienen is het verschijnsel onbekend; te Sint Huibrechts Lille vindt men de overgangstypen: *rat'ə, kat'ə, pèrt'ə,* ‚ratje', ‚katje', ‚paardje', waar de *j* is opgegaan in de mouilleering van de dentaal. Deze inlichtingen ontving ik in dank van Dr. Grootaers.

8. De verkortingslinie van westgerm. ī en ū.

De verkorting van westgerm. *ī* en *ū* behoort weer tot de belangrijkste kenmerken van onze zuidoostelijke dialekten. Intusschen heb ik gemeend mij niet tot dit verschijnsel te mogen bepalen, maar beide wegen te moeten aanduiden, door de vokalen *ī* en *ū* in haar ontwikkelingsgang gevolgd, nl. eenerzijds de verkorting en anderzijds de diftongeering, die het Brabantsche Frankisch en de Nederlandsche kultuurtaal eigen is: dus onderscheidelijk *ij* en *ui* of vrijwel gelijkwaardige klanken.

Volgens Ramisch valt een verkorting te konstateeren benoorden een linie Veert, Gelder, Aengenesch, Issum, Hörstgen, Klosterkamp, Lintfort. Ook in ons gebied vinden we ze:

1. onafhankelijk van een volgende konsonant steeds in gesloten silbe; b.v. *wien* ‚wijn', *tiet* ‚tijd', *riek* ‚rijk', *schoem* ‚schuim', *moes* ‚muis', *hys* ‚huis', *bryt* ‚bruid';

2. wanneer bij oorspronkelijk open silbe een stemlooze konsonant volgt; b.v. *bietə* ‚bijten', *sliepə* ‚slijpen', *zoepə* ‚zuipen'. Wat de verkortingen bij volgende *m* en *n* betreft, deze volgen niet — als bij Ramisch — denzelfden regel, maar zij worden van het gebied met oorspronkelijk langen klinker gescheiden door een lijn, die met de Uerdinger linie evenwijdig loopt. B.v. Venloo: *kymə*, *schymə*, Tegelen: *kŷmə*, *śŷmə:* ‚zuchten, schuimen'. Slechts het woord *lînə* ‚linnen', met langen *i*-klank, heeft den dam der Uerdinger-linie weten te overschrijden, en wordt gehoord tot in Arcen.

Tot het bewerken van bijgaande kaart nam ik de woorden *wijn, kwijt, tijd, bijten, muis, kruik, hùis, bruid.* Als nadere toelichting diene het volgende.

1. Wijn. Vooreerst zij opgemerkt, dat in den driehoek tusschen de zuidergrens van ons verschijnsel en de Uerdinger-linie, waarin Venloo, Velden, Blerik enz., niet de volle lange *i*-klank gehoord wordt, maar veeleer een gerekte korte *i*-klank, hetgeen natuurlijk met de auslautende nasaal samenhangt. Hetzelfde geldt voor *lîm*, ‚lijm', *broên* bruin' enz. Verder zij opgemerkt, dat door de plaatsen Stiphout, Helmond, Aarle Rixtel, Bakel, Geldrop en Heeze een soort van *wiñ*-gebied gevormd wordt, dat als een eiland van het verkortings-verschijnsel in het diftongeerings-gebied kan worden beschouwd: door de gutturaliseering is het aan de diftongeering ontsnapt. Iets noordelijker, tegen Mil, zegt men *wien*.

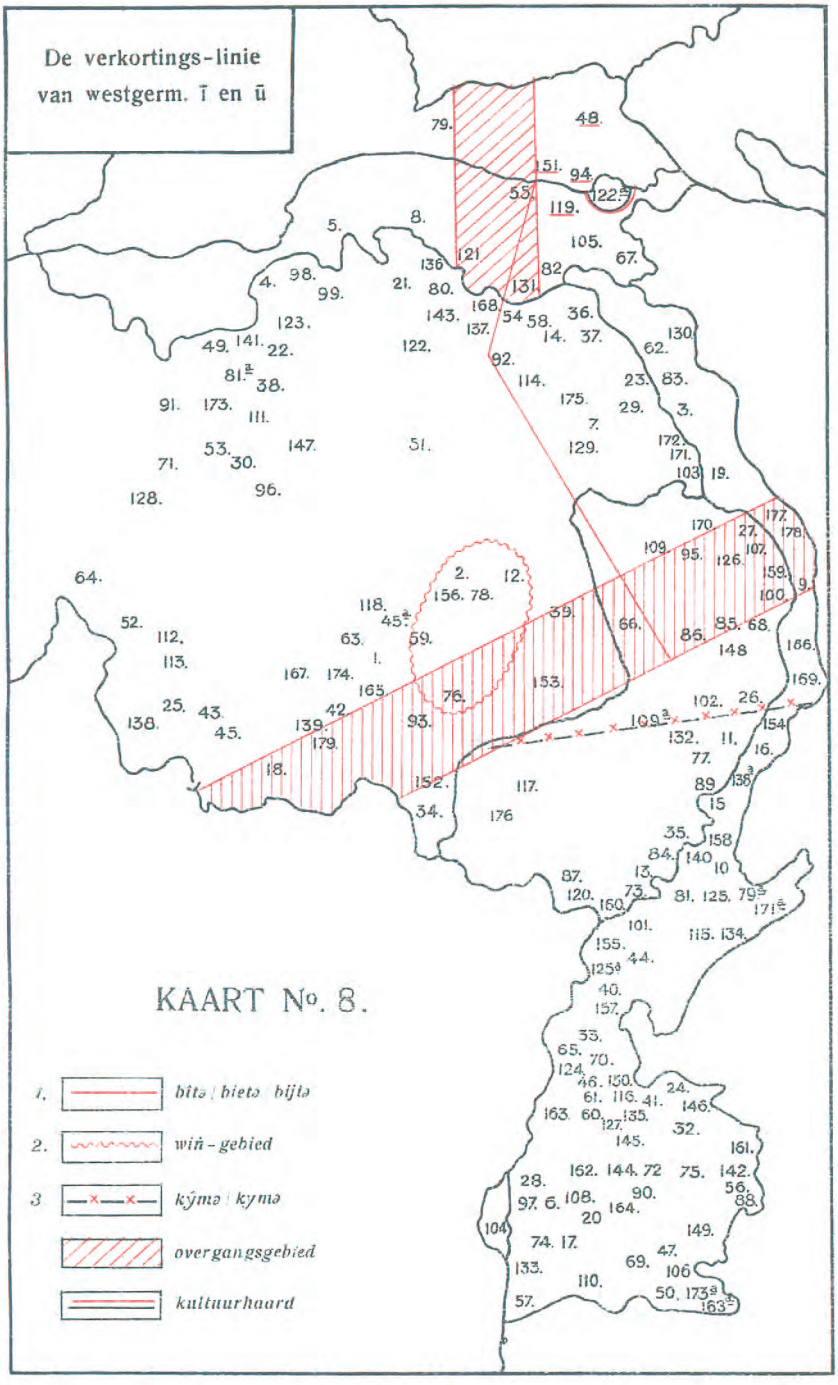
De verkortings-linie
van westgerm. ī en ū
KAART No. 8.
1. bītə / bietə bijtə
2. wiṅ-gebied
3 kýmə / kymə
overgangsgebied
kultuurhaard

De lijn loopt tusschen Wellerlooi en Arcen naar de Duitsche grens. Te Bergeik en Westerhoven vindt men de dubbelvormen *wijn* en *wîn*. Te Duizel, Eersel, Esbeek, Goirle, Haaren, Hooge en Lage Mierde, Nuland, Oisterwijk, Reusel, Rosmalen, Schijndel, Valkenswaard, Veldhoven enz. neemt de diftongeering den vorm van ěə aan, dus *wě'ə.n*.

2. Kwijt. De grens ligt weer tusschen Wellerlooi en Arcen, ten westen tusschen Soerendonk en Westerhoven, ten noorden tusschen Escharen en Velp. De overgangsvorm te Horst en Meterik luidt *kwie'ə.t*. Brabantsche diftongeering als boven.

3. Tijd. De isoglosse lijkt geheel op die van *kwijt*. Maar Horst en Meterik hebben beslist lange *i*. Brabantsche diftongeering als boven.

4. Bijten. Heeze heeft *bîtə*. Te Overasselt vindt men de vormen met diftongeering en met verkorting naast elkaar.

5. Muis. Overasselt heeft weer de doubletten *mys* en *muis* (of *mujs*, zooals de invuller van de lijst zeer juist noteerde, om het diftongische karakter beter te doen uitkomen). Te Eersel, Bergeik, Westerhoven, Aalst, Berghem, Berlicum, Boxtel, Den Dungen, Gestel, Liempde, Nederwetten, Nistelrode, Nuland, Rosmalen, Schijndel, Valkenswaard, Veldhoven, Waalree luidt de vorm *maus* of *mous*.

6. Kruik wijkt merkwaardiger wijze in zoover af, dat de verkorting reeds te Arcen begint. De zuivere *ui*-klank is in het Brabantsch meer doorgedrongen dan bij *muis*.

7. Huis. De lijn loopt tusschen Wellerlooi en Arcen. Lottum gaat met Arcen, Swolgen, Meerloo, en Oirloo met Wellerlooi. In het Brabantsch gaat Bergeik met Soerendonk en Budel. Noordelijk loopt de lijn rond het merkwaardige plaatsje Overasselt, waar men den oostelijken vorm *hys* en den westelijken *huis* vindt. Daar *huis* een belangrijk kultuurwoord is, kan het niet bevreemden, dat de vorm uit de algemeene kultuurtaal het dialektwoord ten deele heeft verdrongen. Bij het invullen van de vraaglijsten wordt door sommigen dan ook nauwlettend op dit verschijnsel gewezen. Zoo vind ik b.v. voor Berghem, Den Dungen, Duizel aangegeven, dat de oude vorm *hous* of *hows*, de nieuwere *huis* luidt. De diftongeering begint te Horst-Meterik.

8. Bruid. Bergeik heeft de doubletten *brout* en *bruit*. Het merkwaardige bij dit kultuurwoord is, dat Nijmegen als kultuurhaard enkele plaatsen heeft beïnvloed: ik bedoel natuurlijk allereerst het vlak bij gelegen Lent, dan ook Neerbosch en Ewijk, terwijl Malden

zich zonder moeite aan dien invloed kon onttrekken. Wél is het vreemd, dat van de door mij onderzochte woorden *bruid* het eenige is, dat die inwerking vertoont; ook b.v. bij *huis* en *tijd* zou die zoo natuurlijk zijn.

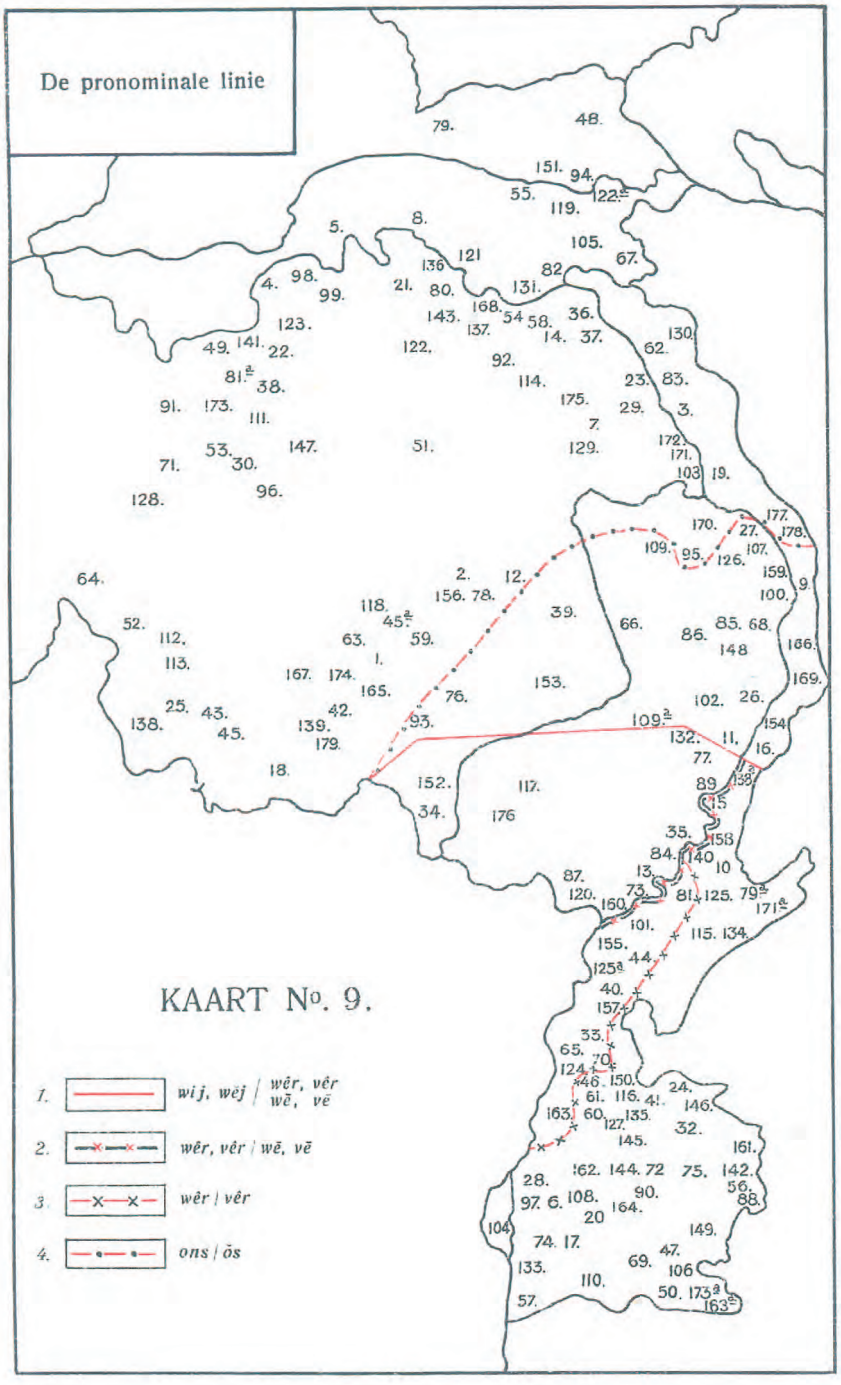
De pronominale linie
KAART No. 9.
1. wij, wèj / wêr, vêr wē, vē
2. wêr, vêr / wē, vē
3. wêr / vêr
4. ons / ōs

9. De pronominale linie.

Den nominatief meervoud van het persoonlijk voornaamwoord van den eersten persoon, oorgerm. *wî*, oudnederfrank. *wĭ*, *wir*, oudsaks. *wĭ*, vinden wij op den bodem der zuidoostelijke dialekten sterk gedifferentiëerd; maar dank zij het voortreffelijk invullen van de lijsten heb ik de isoglossen nauwkeurig kunnen trekken, bepaaldelijk wat de *v-* en *w*-vormen betreft gelukkiger dan Frings, die DDG. V, bl. 140 aanmerkt: „zu einer festen Scheide zwischen *v* und *w* habe ich trotz mehrmaliger Versuche nicht gelangen können."

Bij Ramisch begint de *wĕi/wĕr*-linie benoorden Leuth en Hinsbeck, onze *wij*, *wĕj/wêr*, *vêr*-linie begint iets zuidelijker, nl. tusschen Belfeld en Reuver.

Bezuiden de linie vormt de Maas de natuurlijke verkeers- en taalgrens: bewesten heerschen de vormen *wē* en *vē* (*vē* slechts te Weert en Nederweert), beoosten de vormen *wêr* en *vêr*. Het *wêr*-gebied omvat op onzen bodem de dorpen Herten, Maasbracht, Stevensweert, Echt, Ohé en Laak, Dieteren, Susteren, Buchten, Grevenbicht, Obbicht en Urmond. Merkwaardiger wijze vind ik voor Azenray, Beesel, Swalmen den vorm *veur*, voor Montfoort *veir*.

Met deze linie dekt zich die van den tweeden persoon meervoud; dus *gij*, *gĕj/gêr/gē*. Benoorden de linie hoort men echter meestal *gĕllie*, *gillie*, *gullie*. Konsekwent hebben Azenray, Beesel en Swalmen *geur*.

Zooals blijkt loopt de *ons/ŏs*-linie heel wat noordelijker. Te Wellerlooi, Well, Bergen, Afferden, Vierlingsbeek, Heijen, Gennep luidt de vorm *oŏns*, elders *ŏns*, *ons*. De linie sluit aan bij die van Ramisch. Wat den vierden naamval betreft, dekt zich de *ŏw/ŏch (uch)*-linie met de *nāch/nach*-linie, waarover nader.

10. De spirantische rekkings- en vokaliseeringslinie.

Bedoeld is de verbinding van vokaal + *cht*. Deze doorloopt volgens Frings, DDG. V, bl. 107 de volgende fazen: 1) Als basis van de ontwikkelingsreeks dient men uit te gaan van een korten klinker + *cht*, b.v. *nacht* (ons steekwoord). Deze klinker is ofwel oud, of hij berust op vroegtijdige Frankische verkorting. Dit is de toestand tusschen lijn 2 + 3 en 4. 2) Door sekondaire rekking ontwikkelt zich hieruit de tweede trap, nl. lange klinker + *ch* + *t*: deze vorm heerscht in het heele gebied tusschen lijn 1 en 2, dus *nächt*. De ausl. *t* blijft behouden.

Een afzonderlijk gebied bezuiden Meijel, omvattende de plaatsen Nederweert, Helden en Panningen, ontwikkelt een bizonderen klank, die m.i. beter als een soort diftong door het teeken o͡a dan als een monoftong door ō wordt aangeduid.

3) Zwakke artikulatie van de spirant, tengevolge waarvan eigenlijk geen vernauwing van het spreekkanaal tot stand kwam, veroorzaakte de ontwikkeling van *ch* tot *i* na palatalen klinker, tot *u* na velaren klinker. Zoo was dus uit *nacht* te verwachten een vorm *nout*, uit *nächt* hetzij een vorm met tweeklank met langen tweeden komponent, hetzij met langen klinker die sleeptoon heeft. Dit laatste is feitelijk het geval met de vormen, die wij in het zuidoostelijkste gedeelte van ons gebied aantreffen, afgebakend door lijn 4.

Een *out-* of *eit-*vorm, zooals die bij Ramisch en Frings voorkomt, kent ons dialektgebied niet; *āt-*vormen vind ik vermeld bij Frings voor een aan ons *āt-*gebied grenzende strook.

Overeenkomstig het bovenstaande luidt de vorm voor ‚recht' in het *āt-*gebied *rēt*, voor lucht' *lōt*.

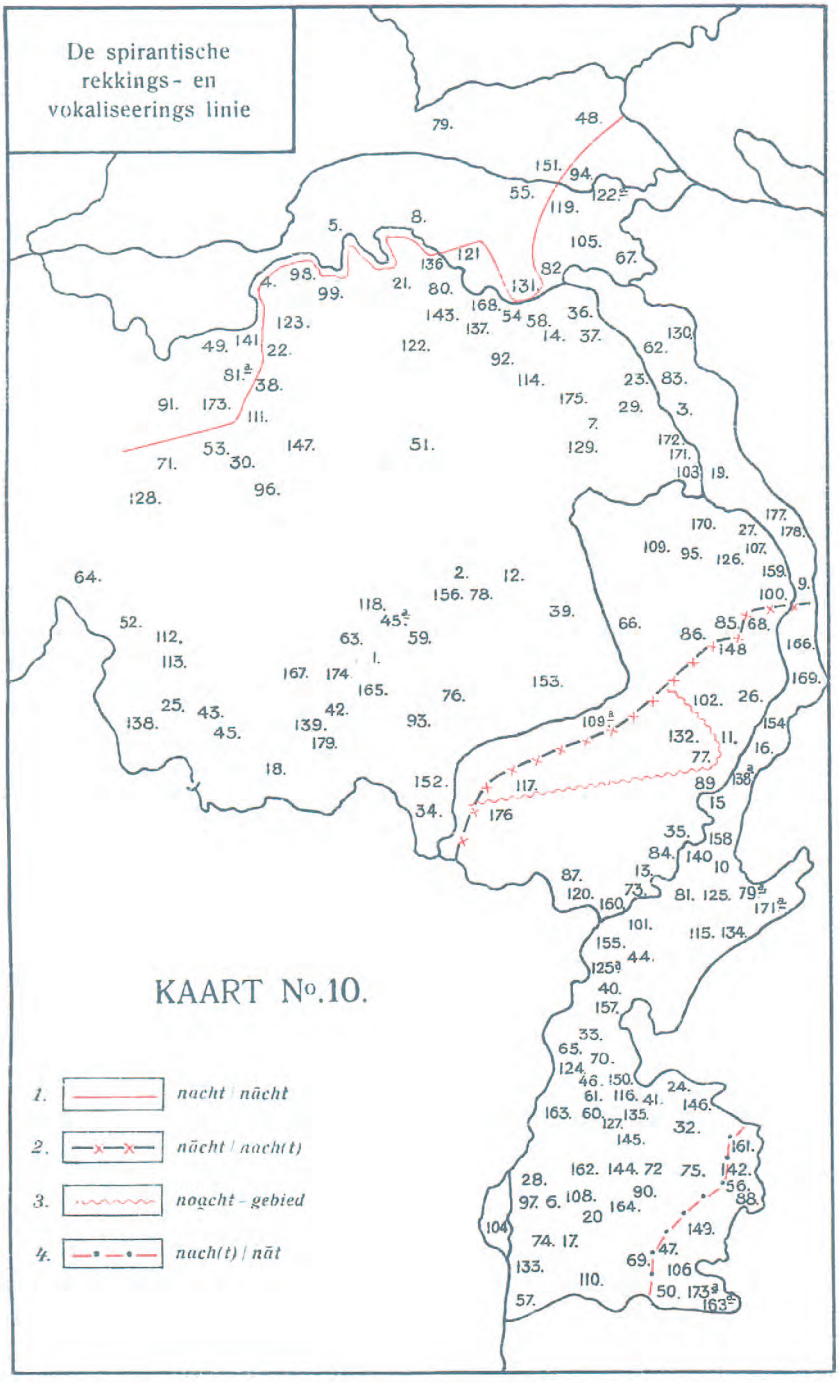
De spirantische rekkings- en vokaliseerings linie
KAART No. 10.
1. nacht / nächt
2. nächt / nacht(t)
3. nogcht - gebied
4. nach(t) / nät

11. De intervokale dentaallinie. Eerste groep.

In ons nl. *snijjə* (snijden) is de *j* niet uit *d* ontstaan, maar de interdentale *d* is eerst uitgevallen, en dan ten deele, althans in het AB., door *j* „vervangen", d.w.z. er heeft zich een intervokale overgangsklank ontwikkeld (die ook *w* kan zijn). Ware inderdaad de dentaal tot *j* geworden, dan moesten — zooals Ramisch terecht aanmerkt — in gevallen als *sniejə* ‚snijden', *lujə*, middel- en zuidlimb. *loejə* ‚luiden' de stamklinkers: westgerm *ī* en *ū*, als staande in open lettergreep en vóor volgende stemhebbende konsonant, in geheel het gebied hun lengte bewaard hebben. Met dentaal zijn hier slechts westgerm. *th* en *d* bedoeld. Oorzaak van het verdwijnen van deze dentalen was slappe artikulatie, die geen eigenlijke *occlusio* tot stand deed komen[1]).

Voor onze zuidoostelijke dialekten meen ik een dubbele groep te moeten onderscheiden, onafhankelijk van de voorafgaande konsonant, nl. 1. vormen waarbij de dentaal in het woordmidden staat, en 2. waarbij de dentaal vóor een flexie-uitgang staat.

Bij de dialektische vertegenwoordigers van nl. *broeder*, ohgd. *bruodar*, got. *brothar*, en nl. *kiel*, mnl. *kēdel*, mhd. *kitel* is in het door Ramisch beschreven gebied de dentaal overal verdwenen zonder door de palatale spirans te worden vervangen. Daarentegen heb ik in Oostbrabant den vorm *kejəl* kunnen noteeren voor Den Dungen, Duizel, Esch, Rosmalen, Veldhoven en Waalre; en den vorm *brujər* voor Eersel, Esch, Nederwetten, Gestel, Valkenswaard, Stiphout, Geldrop, Bakel, Deurne, Waalre en Someren. Steunend op deze gegevens, met name op de vooruitgeschoven posten Waalre, Bakel, Deurne en Someren, meen ik te mogen veronderstellen, dat de isoglosse, die het gebied met de hiatusdelgende spirans *j* zuidoostelijk afbakent, oorspronkelijk met die van de normale linie voor deze groep samenviel. Maar nivelleerende invloeden van allerlei aard zijn oorzaak geweest, dat ten slotte nog slechts enkele survivals zijn overgebleven. Doorgaans luiden de vormen met enkele dialektische differentieering: *kê:l* (*kê'ə.l*) en *brô:r* (*brô'ə.r*).

Zooals uit de bijgaande kaart blijkt zijn echter ook voor de andere woorden van deze groep de linies niet geheel identiek.

[1]) Met *th* is bedoeld de stemlooze dentale spirant; dit geldt ook voor de *th* van got. *brothar*.

Zuidoostelijk blijven steeds Budel, Soerendonk, Weert, Nederweert, Horst Meterik, Sevenum, Grubbenvorst, Lottum en Velden. Dus: Arcen heeft *ŏjəm, bŏjəm,* ‚adem, bodem', Velden *ō:m, bō:m.* Maar Riethoven en Westerhoven hebben nog *ō:r,* ‚ader', evenals Merselo, Oploo, Boxmeer, Afferden, enz. Bergeik heeft de dubbelvormen *ŏjər* en *ō:r.* De variant *ōsəm* hoort men aan weerszijde van de linie.

Bij onze lijn 1 sluit vrijwel de lijn aan, die Ramisch op bl. 27 voor *bējə* e.d. trekt, nl. langs Niederdorf, Herongen, Wankum, Harzbeck, Schmalbroich, Broich, St. Hubert, Orbroich, Hüls enz., liggende buiten het *j*-gebied. Maar *bējə* behoort bij ons tot de tweede groep.

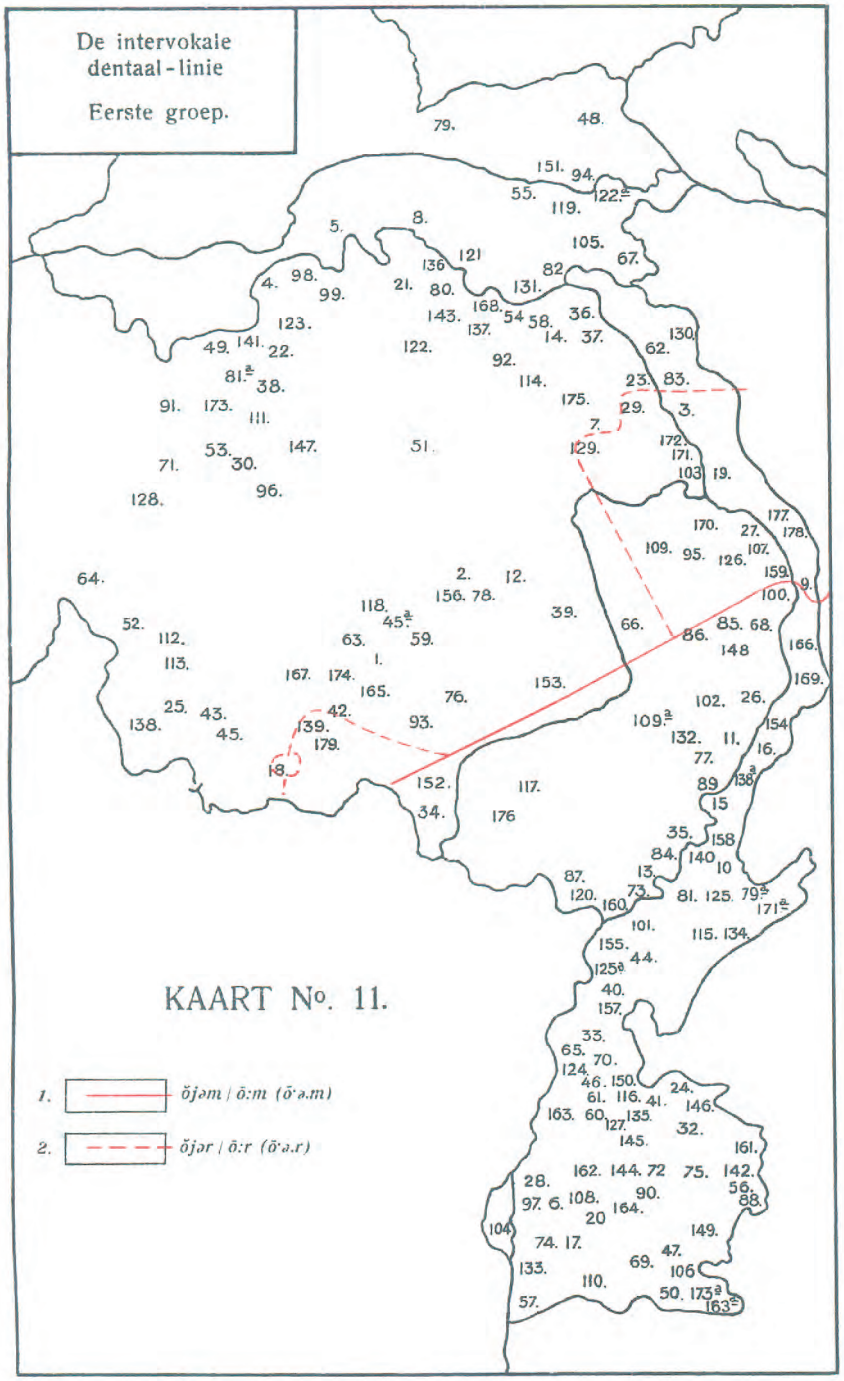
De intervokale dentaal-linie
Eerste groep.
KAART No. 11.
1. ŏjəm / ō:m (ō·ə.m)
2. ŏjər / ō:r (ō·ə.r)

12. De intervokale dentaallinie. Tweede groep.

Het verdwijnen van de dentaal in woorden als *braden, raden, kneden, luiden,* en verder ook in vormen als *geleden, goede, roode* enz., en de delging van den hiaat door de palatale spirant *j* is een gewoon verschijnsel in de Nederlandsche kultuurtaal. Hiermee gaan de zuidoostelijke dialekten akkoord tot en met Eijsden: dus vlak bij de grens van het Romaansche taalgebied. Slechts in het uiterste zuidoostelijke gedeelte heeft geen hiatus-delging plaats, en dit gebied wordt noordwestelijk begrensd door de dorpen Mheer, Bemelen, Meerssen, Borgharen, Urmond, Obbicht, Grevenbicht, Buchten en Susteren, met dezen verstande, dat deze plaatsen buiten het gebied vallen. Hetzelfde verschijnsel vindt men merkwaardiger wijze te Posterholt, Vlodrop en Herkenbosch, waaruit samenhang blijkt met het omschreven gebied. Posterholt grenst aan het bij Frings, DDG. V, bl. 131, 132 beschreven „Compromissgebiet", wat ons geen stap verder brengt. Laat ik hier even opmerken, dat de verschijnselen in ons hiaat-gebied en in het aangrenzende door Frings t.a.p. beschreven Duitsche gebied, geheel verschillend zijn.

Om nog even op Posterholt, Vlodrop en Herkenbosch terug te komen: het wil mij voorkomen dat ons hiaatgebied vroeger grooter geweest is, en dat we dezen oorspronkelijken toestand weervinden in het nóg door vormen als *loe.ə.* ‚luiden' ingenomen terrein. Dit omvat namelijk daarenboven nog de dorpen Mheer, Bemelen, Heer, Ambij en Meerssen, terwijl noordelijk het verschijnsel zich uitstrekt tot Susteren en Dieteren. Deze laatste vooruitgeschoven posten zouden er op kunnen wijzen, dat het gebied zich eertijds noordwaarts wellicht tot omstreeks Herkenbosch heeft uitgestrekt. Als parallel met de hiatus-delgende *j* treedt in een soort taaleiland, dat de plaatsen Weert, Nederweert, Panningen, Helden en Kessel omvat, de spirant *w* op, dus: *loewə.* Baarloo heeft *loewə* en *loejə.*

Tot deze groep behooren ook de dialektische vertegenwoordigers van het ww. *bidden,* maar beantwoordend aan mnl. *bēden,* onfr. os. *bëdon.* Dit ww. nam ik als steekwoord: vooreerst omdat het de verschillende gebieden zoo juist afbakent, en verder ook omdat de vorm *bidden* uit het AB., uiteraard krachtig vooruit dringend, een kultuurlinie vormt, die bijna geheel Brabant, en een gedeelte van Gelderland en Limburg omsluit. De linie loopt rond het dorp

Malden, dat beide vormen bezit. Posterholt enz. hebben weer *bĕ'ə*.

Ik dien vervolgens te wijzen op een afzonderlijke ontwikkeling, die ook Ramisch aangeeft, maar voor een niet aan Nederland grenzend gebied. Terwijl in ons gebied, omsloten door de 1ste linie, vormen als *bĕ'ə.n* en *bro'ə.n* heerschten, stonden daarnaast ww. als *slōpən, drinkən* enz. Toen nu de *n* van den infinitief in ons dialektgebied wegviel en *slōpən* tot *slōpə, drinkən* tot *drinkə* werd, zijn de vormen *bĕ'ə.n, bro'ə.n* enz. hierin ten achter gebleven, omdat men *ĕ'ə.* en *o'ə.* als stamdiftongen en de *-n* als stamuitgang opvatte. En verder werd hun naar analogie van de overige infinitieven een nieuwe flexie-*ə* toegevoegd. Dit geldt echter niet voor het geheele gebied zuidoostelijk van bedoelde linie, maar slechts voor een gedeelte, dat hoofdzakelijk de plaatsen Ubach-over-Worms, Heerlen, Schaesberg, Eijgelshoven, Kerkrade, Simpelveld, Eys, Wittem, Mechelen, Epen, Vijlen en Vaals omvat. Zoo krijgen we dus *bĕ'ə.nə, bro'ə.nə* enz. Dit geldt echter niet alleen voor de werkwoorden met *a* en *e* als wortelklinker, zooals bij Ramisch, bl. 27, maar ook voor die met *ie, oe* enz.

In dit tweevoudig gebied bezuidoosten de 1ste linie zijn echter de vormen met hiatus-delgende spirans dank zij den aandrang én van de kultuur én van de dialekten noordwestelijk van die linie, in grooten getale binnengedrongen. Zoo b.v. voor *bieden* te Einighousen, Guttecoven, Munstergeleen, Oirsbeek, Schinnen, Puth, Doenrade, Bingelrade, Schinveld, Heek, Eijs, Simpelveld, Posterholt, Herkenbosch, Vlodrop, enz. (Klimmen heeft beide vormen); voor *kneden* te Ulestraten, Puth, Schinnen, Schaesberg en Mechelen; voor *broeden* te Posterholt, Herkenbosch, Vlodrop, Einighausen, Guttecoven, Doenrade, Bingelrade, Puth, Schinveld, Ubach-over-Worms, Heek, Schaesberg, Heerlen, Klimmen, Valkenburg, Simpelveld, Kerkrade, Eys, Vijlen, Sittard en Broeksittard. Dit pleit echter geenszins tegen de eenparige werking der klankwetten, zooals ik in mijn *Handleiding*, bl. 107 met nadruk heb betoogd, maar is gevolg van het terugdringen van een dialektisch verschijnsel door de kultuurtaal, in dit geval daarenboven door een naburig dialekt gesteund.

Eindelijk wil ik er nog op wijzen, dat de vormen waarin de intervokale dentaal verdwenen is, verscherping vertoonen. Over den oorzakelijken samenhang van beide verschijnsels waag ook ik het echter niet te beslissen; vgl. Frings, DDG. V, bl. 218.

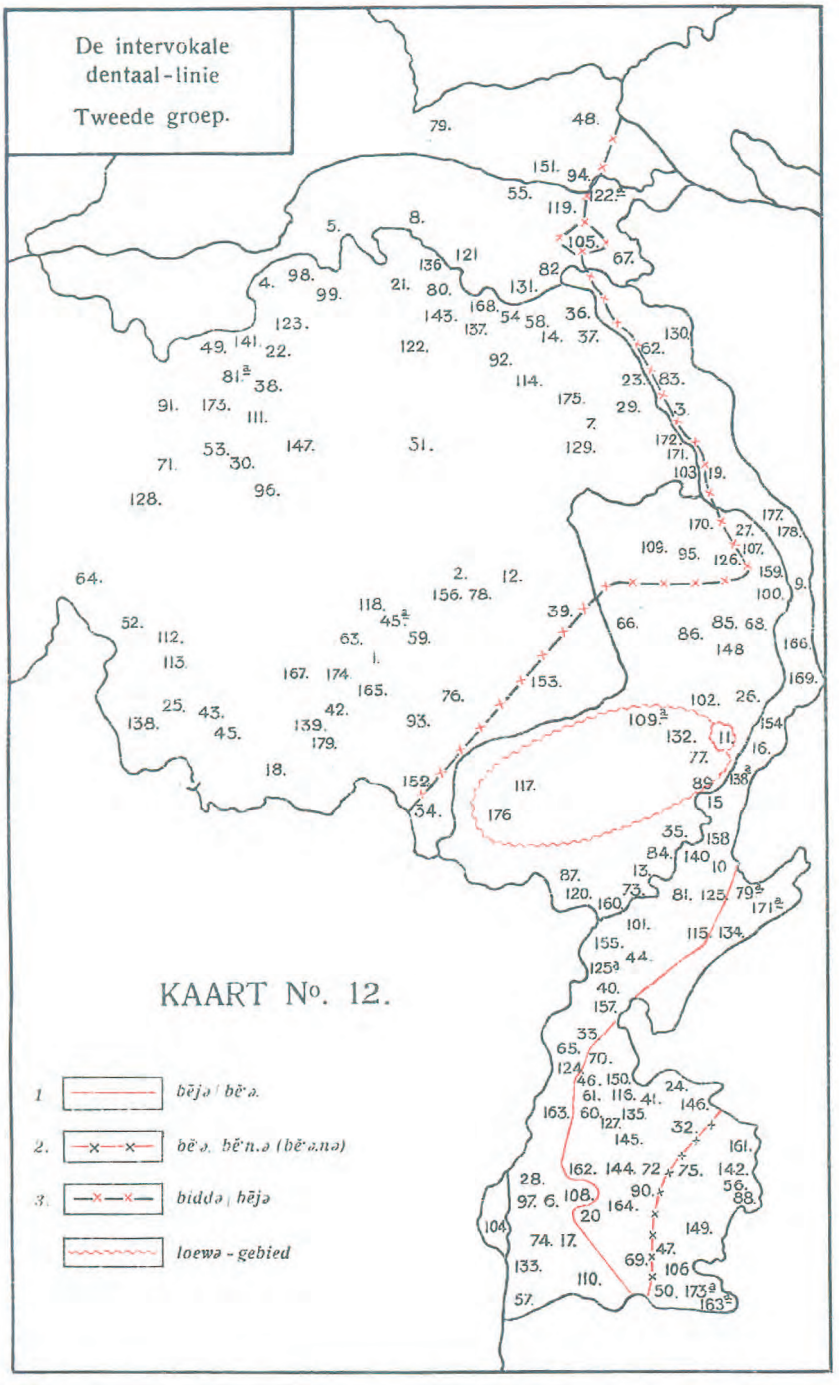
De intervokale
dentaal-linie
Tweede groep.
KAART No. 12.
1 bēja / bë'a.
2. bë'a. bē'n.ə (bë'anə)
3. bidda / bēja
loewə - gebied

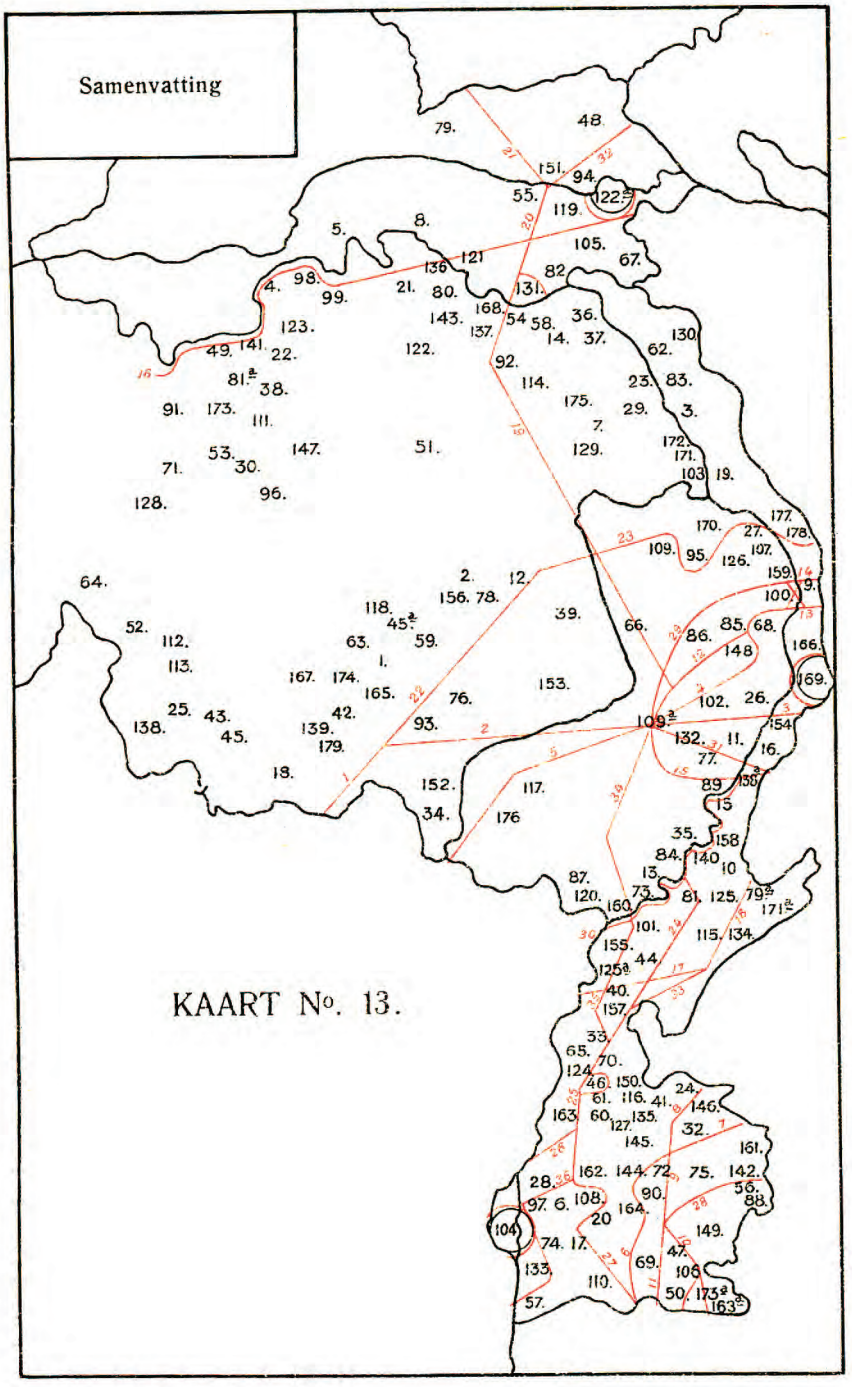
Samenvatting
KAART No. 13.

13. Samenvatting.

Als een eerste, zeer verblijdend resultaat wensch ik te signaleeren het feit — waarop ik reeds meermalen de aandacht vestigde, dat ons lijsten-materiaal inderdaad zeer betrouwbaar gebleken is. Natuurlijk komen verschrijvingen en vergissingen voor van allerlei slag; maar *slecht ingevuld* zijn de lijsten slechts door zeer enkelen, terwijl doorgaans bleek, dat de opstellers goed hebben waargenomen en zich beijverd hebben de klanken en vormen zoo getrouw mogelijk weer te geven. Hulde aan onze Nederlandsche onderwijzers. Natuurlijk kan het materiaal niet worden opgedischt zóó als het ons in de lijsten wordt voorgezet. Maar een ervaren linguist ziet onmiddellijk, welke klank of vorm wordt bedoeld, waarbij dan nog het korrektief van schriftelijke of persoonlijke navraag ter beschikking staat.

Het tweede, voor dit werk natuurlijk voornaamste, resultaat moge blijken uit bijgaande resumeerende kaart. Met Ramisch' Nederrijnsche dialektgeografie als leiddraad heb ik enkele van de voornaamste caracteristica als maatstaf aangelegd op het dialektenkomplex tusschen Tilburg, Den Bosch, Nijmegen en Maastricht. Zoodoende heb ik een aantal isoglossen kunnen opsporen en vastleggen, die bij nadere beschouwing geen hopeloos warnet blijken van dialektische differentiëering, maar geheel of gedeeltelijk naast elkaar loopend of zelfs elkaar dekkend een zeker aantal meer of minder kompakte strengen of bundels vormen, waardoor vaste kernlandschappen met eenvormige kultuur nauwer worden omsloten.

Wanneer we deze isoglossen *allen* afzonderlijk naast of door of over elkaar loopend hadden kunnen weergeven, zou de lezer zich zonder twijfel een nóg beter beeld kunnen vormen van de centripetale en centrifugale krachten die in ons dialektgebied werkzaam blijken, en van de kerndeelen die scherper van elkaar afsteken: zooals dat b.v. het geval is met Gauchat's synoptische dialektkaart van Fransch Zwitserland, waar het Gros-de-Vaud, de Berner Jura, de Montagne Neuchâteloise, het Val-de-Travers, het Gruyère-land en het kanton Genève zoo scherp uitkomen, of met Weigand's linguistischen atlas van het Daco-Roemeensche taalgebied. Maar ook zóo zal het voldoende duidelijk zijn, dat door deze eerste dialektstudie *alreeds een voorloopige verdeeling van onze zuidoostelijke dialekten kan worden vastgesteld.*

Ik laat nu de verschillende linies volgen met de cijfers die de vakken aanduiden, waaruit de linie is samengesteld. Enkele linies van sekondair belang heb ik in dit schema niet opgenomen. Nijmegen, Venloo en Maastricht zijn als kultuurhaarden aangeduid. Einighausen en Overasselt, die in de grenszone van dialektverschijnselen liggen, zijn door een rood boogje omsloten. De Uerdinger linie behoort tot het samenstel; maar ook de Benrather en Panninger linie heb ik er om wél te begrijpen redenen bijgevoegd.

1. De Uerdinger linie: 1 + 2 + 3.
2. De *mich/měj*-linie: 1 + 2 + 4 + 14.
3. De *-lik/-lich*-linie: 6 + 7.
4. De hoofdverscherpings-linie: 5 + 4 + 13.
5. De noordelijke verscherpings-linie: 16.
6. De *boum/bô:m*-linie: 11 + 9 + 8.
7. De noordelijke *hŏn̂k*-linie: 15 + 12 + 13.
8. De zuidelijke *hŏn̂k*-linie: 10 + 9 + 7.
9. De *-s/-š*-linie: 17 + 18.
10. De *-jə/-šə*-linie: 33 + 18.
11. De noordwestelijke verkortingslinie: 19 + 20 + 21.
12. De zuidoostelijke verkortingslinie: 1 + 2 + 12 + 13.
13. De *wěj/wêr, vêr*-linie: 1 + 2 + 31.
14. De *wêr, vêr/ wē, vē*-linie: 30.
15. De *wêr/vêr*-linie: 24 + 25 + 26.
16. De *ons/ŏs*-linie: 1 + 22 + 23.
17. De *nacht/nācht*-linie: 16 + 20 + 32.
18. De *nācht/nach(t)*-linie: 5 + 12 + 13.
19. De spirantische rekkings- en vokaliseeringslinie: 11 + 28.
20. De intervokale dentaallinie. Eerste groep (hoofdlinie): 1 + 2 + 29 + 13.
21. De intervokale dentaallinie. Tweede groep: 27 + 25 + 33 + 18.
22. De *bĕ·ə./bĕ·nə.*-linie: 11 + 9 + 7.
23. De Panninger linie: 34 + 35 + 25 + 36.
24. De Benrather linie: 10 + 28. Bedoeld is de oostelijke tak van linie 10; ik vond het onnoodig er een afzonderlijk cijfer bij te zetten. Wat lijn 28 betreft zij hier opgemerkt, dat dit gedeelte van de Benrather linie zich niet geheel met het noordoostelijk gedeelte van de zuidelijke spirantische rekkings- en vokaliseeringslinie dekt. Deze laatste toch loopt iets noordelijker, nl. tusschen Ubach over Worms en Rimburg, dat op mijn kaart niet aangegeven staat.

Nu springt al onmiddellijk de hoofdverdeeling in Noord- en Zuidlimburgsch door de Uerdinger linie en de met haar samenhangende isoglossenstrengen in het oog: het is de Uerdinger linie die in het komplex van lijnen de hoofdgrens bepaalt. En het snijpunt van al deze lijnen is weer gelegen tusschen Panningen en Meijel, ongeveer ter hoogte van het gehucht Beringen. Maar ik stel er prijs op, hier uitdrukkelijk te herhalen hetgeen ik naar aanleiding van dit verschijnsel, dat zich reeds bij de enkele Uerdinger-, Mich- en Panninger linie openbaarde, meende te moeten opmerken: „Al mag het *den schijn hebben*, dat verschillende strooken van dialektische eigenaardigheden zich waaiervormig ontplooien om een bepaald centrum, het mag toch meer overeenkomstig de waarheid heeten, dat zulk een centrum *ligt in het snijpunt der grenzen van elkaar gedeeltelijk dekkende vlakken*" (*Tijdschrift* XXVI, bl. 84). Wij hebben hier inderdaad te doen met vlakken die gevormd worden door voortstuwingen in westelijke en noordwestelijke richting, verschillend in kracht, in wezen en in tijd.

Verder teekent zich de verdeeling van het Noordlimburgsch zoo scherp mogelijk af door de belangrijke isoglosse van de verkorting en diftongeering van westgerm. $\bar{\imath}$ en $\bar{u}$. Zuid-Limburg vormt hier een besliste taaleenheid tegenover het Noordlimburgsch dat zich — afgezien van een onbeduidend taaleiland — in twee helften splitst: een noordoostelijke met verkorting, en een zuidwestelijke met de typische diftongeering, of begin van diftongeering, die het Brabantsche Frankisch kenmerkt. Er is m.i. geen bezwaar, de noordoostelijke groep Noordlimburgsch te blijven noemen, en de zuidoostelijke Oostbrabantsch. Griendtsveen en Meijel behooren linguistisch doorgaans tot de Brabantsche groep. Het grooter aantal isoglossen, dat het gebied van Lottum, Arcen, Velden, Horst, Meterik, Sevenum, Grubbenvorst, Venloo, Blerik, Maasbree, Helden, Panningen, Baarloo, Tegelen, Steijl en Belfeld doorkruist, maken dit tot een overgangsgebied tusschen Noord- en Zuidlimburgsch.

Beneden de Uerdinger linie worden de verhoudingen meer ingewikkeld. Wat vooreerst de landstrook tusschen Panningen en Stevensweert betreft: hier scheidt de Panninger linie, de lijn van de palataliseering van de *s* in bepaalde verbindingen [1]) — het Weertlandsch van het Maasgebied af; maar óok dient men het

[1]) Zie *Tijdschrift XXI*, bl. 249 vv.

rechter van het linker Maaslandsch te scheiden: niet alleen ter wille van de *wêr, vêr/wē, vē*-linie (30), maar ook omdat germ. *al* op den rechter oever regelmatig vertegenwoordigd wordt door *ā*, op den linker oever door *ō*; dus b.v. *āt, kāt* : *ōt, kōt* ‚oud, koud.'

Vervolgens zou ik bezuiden Stevensweert den doorslag willen laten geven door de intervokale dentaallinie (27 + 25 + 33 + 18), die al spoedig met het zuidelijk stuk van de Panninger linie vrij wel samenvalt. Wij hebben hier dus te doen met een zuidwestelijk gedeelte (waaronder o.a. het zeer eigenaardige dialekt van Maastricht ressorteert), hetwelk nauw met het aangrenzend Belgisch Limburgsch samenhangt; en met een zuidoostelijk deel, waarvan door de talrijke isoglossen, die met de Benrather linie samenhangen, nog een zuidoostelijk randdialekt wordt afgescheiden.

Naar men weet is men in den laatsten tijd dergelijke isoglossen vooral gaan beschouwen als een afschaduwing van het oude politieke grensbeeld, en tracht men in de isoglossenkaart van heden de nawerking te vinden van de staatkundige geschiedenis van voorheen. Als trouw Marburger staat natuurlijk ook Ramisch op dit standpunt: hij beschouwt immers zijn studie als een „Beitrag zur Lösung der Frage nach dem Verhältnis von Dialekt und Geschichte." Maar het is toch vooral Frings die in zijn Mittelfränkisch-Niederfränkische Studien, *Beiträge* XLI, bl. 193 v.v., met name de Uerdinger en Benrather linie en het tusschen beiden liggende dialektgebied in verband met de politieke en beschavingsgeschiedenis heeft onderzocht. Ramisch wijst voor wat betreft het door hem onderzochte gebied op de grenzen van vóor 1789, wier ontstaan men tot in de tweede helft van de XIVe eeuw kan vervolgen.

Past men dit toe op de door ons gevonden dialektlinies, dan wordt inderdaad heel wat tot klaarheid gebracht. De noordelijke verkortingslinie valt ten deele met de grens tusschen het Pruisisch Overkwartier van Gelder en het hertogdom Brabant samen; het Weertlandsch, het linker en rechter Maaslandsch vertoonen vrij wel de oude grenzen, onderscheidenlijk van het Oostenrijksch Overkwartier van Gelder met het vorstendom Thorn, van het graafschap Horn, en wederom van het Oostenrijksch Overkwartier mét het Staatsch tot voorbij Belfeld. Stellig berust verder de dialekteenheid van de zuidoostelijke strook bezuiden Stevensweert op de oude politieke grens van het hertogdom Gulik en Oostenrijksch Valkenburg, althans gedeeltelijk, en die van het randgebied op politieke sáámhoorigheid tot Oostenrijksch en Staatsch Her-

zogenrath. Hiermee stemt overeen het resultaat, dat ik van mijn studie over de Vlindernamen in zuidoostelijk Nederland in kaart mocht brengen: toen de vorm *pepel* zich uitbreidde, heeft de vorm *wietvogel* zich slechts in het randgebied weten te handhaven; zie *De Beiaard*, 1917, 1, bl. 26. Ook het verschil in taaleigen tusschen beide Maasoevers komt in deze Vlinderkaart voortreffelijk tot zijn recht.

Maar de politieke ondergrond geeft toch niet van álle verschijnselen een voldoende verklaring. Wellicht treedt bij de taalgeografie, zooals die heden ten dage wordt beoefend, het historisch moment te veel op den voorgrond, en wordt aan het ethnische niet de aandacht gewijd die het verdient. Immers: eenheid van dialekt berust in laatste instantie op het gevoel van saamhoorigheid van personen, die door een nauweren kultuurband worden omsloten, — en politieke saamhoorigheid is slechts één van de vele bronnen, misschien ook wel de voornaamste, waaruit gemeenschappelijke kultuur en gemeenschappelijk kultuurbewustzijn voortvloeien.

Vooreerst nu volgen de noordelijke verscherpingslinie (16), de *nacht/nâcht*-linie (17) en de *wêr/wē*-linie (30) grootendeels den loop van de Maas. Maar vooral: het komplex van lijnen nabij Venloo, die zoo goed als allen nabij Panningen hun snijpunt hebben, is slechts dan verklaarbaar, wanneer men, zooals ik dit *Tijdschrift* XXVI, bl. 84 vv., *Limburgsch Jaarboek* XIII, bl. 241 vv. en elders heb uiteengezet, meerderlei aandrang in noordelijke of noordwestelijke richting aanneemt, die grootendeels door de Peelvlakte werd gestuit. Zoo vormde ook de Kempen een natuurlijke slagboom tegen de impulsieve krachten, die werkzaam waren bij het vormen van de Uerdinger linie in België. Verder is het me geenszins helder, waarom de westelijk en noordwestelijk gerichte aandrang, die zijn uitdrukking vindt in de intervokale dentaal-linie (27 + 25 + 33 + 18) en een deel van de Panninger linie niet vlak bij de Maas halt maakt, maar op enkele kilometers afstand; ik vermoed hier inderdaad het aanwezig zijn van een ethnisch element, daar de politieke verklaring wat het zuidoostelijke gedeelte betreft juist voor de westzijde onvoldoende is. En eindelijk valt de noordwestelijke verkortingslinie (19 + 20 + 21) slechts ten deele met de voormalige politieke grenzen van het Pruisisch Overkwartier van Gelder samen, maar valt *nauwkeurig* met de lijn van den — thans vrij wel uitgestorven — bouwtrant der Saksische hoeven samen, zooals uit mijn isethnen-kaart, *Nederlandsche Volkskunde* II, bl. 347 kan blijken.

Wat hiervan zij: de hier beschreven en vastgelegde isoglossen trekken de grenslijn van veroveringen en vervormingen van allerlei slag, maar vooral van veroveringen door het Ripuarisch op het Nederfrankisch behaald. Voortreffelijk heeft Frings deze belangrijke faze in de ontwikkeling van onze dialekten toegelicht. Benrather en Uerdinger linie worden door hem weer naar juiste waarde aangeslagen en in haar eer hersteld — Ramisch en Frings zelf hadden aanvankelijk aan andere lijnen de voorkeur gegeven — en het door zooveel isoglossen doorploegde gebied tusschen beide linies wordt duidelijk gekenschetst als overgangsgebied. De aandrang is hier uitgegaan van Keulen, Gulick en Berg. *„Jülich, Kurköln und Berg haben somit die alte niederfränkisch-ripuarische grenze,* zu der östlich des Rheins eine noch näher zu bestimmende fränkisch-sächsische grenze hinzukam, *durchbrochen,* und die junge nieder-fränkische und fränkisch-sächsische grenze an der endzone ihres neuen politischen interessengebietes entstehen lassen. *Geldern, Mörs, Werden und Mark bauten den damm, an dem sich die fränkisch-ripuarische eroberung brach. Alte traditionen und kleine neubildungen auf dem eroberten boden haben eine alles nivellierende tätigkeit der südlichen formen verhindert; aus stoss und gegenstoss entwickelte sich vom 14. bis 16. jh. das reich gegliederte übergangsbündel, das heute den raum zwischen der Benrather und Uerdinger linie erfüllt."* Aldus het betoog van Frings t. a. p.

Bewijst dit — en hiermee wil ik eindigen — iets tegen de eenparige werking der klankwetten?[1]) Geenszins! Immers wij hebben hier te doen met kultuurgolvingen die de linguistische eenheid van het dialektgebied verbreken; en van deze kultuurinvloeden zegt Tappolet, toch een rasechte taalgeograaf: „diese Abweichungen sind nicht etwa organische Störungen der natürlichen Entwicklung", maar het zijn inbreuken door de kultuurtaal op de volkstaal gemaakt, vervormingen van een volksdialekt ten gevolge van de inwerking van een kultuurdialekt. Zoo zien wij b.v. hoe in Frankrijk het gebied, waar de oude Latijnsche anlautende *sc-* geen prothetischen klinker vertoont, ingevolge de kultuurinwerking die van Parijs uitgaat, steeds kleiner wordt: het kleinste gebied vertoont het typische kultuurwoord *école.*

Maar ik kies liever een voorbeeld uit eigen en eigenste gaarde. Wij hebben immers in het bovenstaande-zelf zulk een kultuur-

[1]) Natuurlijk met alle restrikties die men gewoon is in deze materie te maken: eenvormigheid van kultuurgebied, eenheid van tijd enz.

uitstraling gezien vanuit plaatsen als Nijmegen, Venloo, Maastricht. In gemoede: doet het nu waarlijk iets af aan den regel, dat in het *hŏṅk*-gebied auslautende *nd* zich ontwikkeld heeft tot *ṅk*, wanneer enkele plaatsen in den omtrek de kultuurinwerking van Venloo ondergaan, natuurlijk de dichtst bij zijnde, en die het meest met de stad voeling houden, in de eerste plaats? In een kultuurwoord als *land* zagen we dat die invloed zich het verst uitstrekt; en zoo is het dan ook geenszins te verwonderen, dat juist enkele persoonlijke voornaamwoorden: immers steeds in zoo nauwe betrekking tot de kultuurtaal, de Ripuarische pioniers geweest zijn, die in onze lage landen de verst vooruitgeschoven stellingen hebben bezet.

Naschrift.

Mijn manuskript was geheel persklaar, toen ik van het artikel van Frings en van Ginneken: *Zur Geschichte des Niederfränkischen in Limburg* in de *Zeitschrift für Deutsche Mundarten* kennis kreeg. Ik reken het mij tot een aangenamen plicht kollega Frings mijn dank te betuigen voor de ruime waardeering aan mijn dialektstudiën gewijd. Waar onze resultaten, wat de afzonderlijke linies betreft of ook elders, van elkaar afwijken, meen ik dit te moeten toeschrijven aan het ontoereikende of onnauwkeurige van het door hem benutte materiaal [1]). Voor de betrouwbaarheid der door mij verstrekte gegevens kan ik beslist instaan. —

Gaarne breng ik hier verder een woord van dank aan mijn medeleden van de Kommissie van Onderzoek, de Heeren van Ginneken en Verbeeten, en aan mijn kollega's Frantzen en De Vooys voor hun betoonde belangstelling en bereidwillig verleende hulp. Ook de diensten mij door den Heer Venant Roukens litt. cand. zoo herhaaldelijk bewezen houd ik gaarne in dankbare herinnering.

[1]) Dit materiaal dankte hij gedeeltelijk aan de dialekt-enquête van Prof. P. Willems, waarvan het resultaat thans berust bij Dr. van Ginneken. Deze verstrekte aan Prof. Frings, op diens verzoek, bedoelde gegevens met de uitdrukkelijke mededeeling, dat hij als deelgenoot in het Onderzoek Schrijnen—van Ginneken—Verbeeten óók nog over andere nauwkeuriger gegevens beschikte, zich echter niet gerechtigd achtte hem dat af te staan.

Inhoud.

	Blz.
Ter inleiding	1
1. Wat Ramisch met zijn isoglossen beoogde	32
2. De Uerdinger linie	36
3. De *-lik/-lich*-linie	38
4. De verscherpingslinie	39
5. De gutturaliseeringslinie	45
6. De *-s/-š*-linie	48
7. De *-jə/-šə*-linie	50
8. De verkortingslinie van westgerm. ī en ū	52
9. De pronominale linie	55
10. De spirantische rekkings- en vokaliseeringslinie	56
11. De intervokale dentaallinie. Eerste groep	57
12. De intervokale dentaallinie. Tweede groep	59
13. Samenvatting	61
Naschrift	68